

Η Κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Το παράδειγμα της νόμιμης ή μη νόμιμης διαμονής

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία διερευνάται η σημασία της νόμιμης παραμονής του μετανάστη στη συμμετοχή του στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα και στη συνολική κοινωνική του ενσωμάτωση. Το κείμενο στηρίζεται κυρίως σε αποτελέσματα πρωτογενούς έρευνας που έχει διεξαχθεί σε τρεις πόλεις της Ελλάδας, την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα, στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος που αξιολογεί τη μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα σε εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση¹ και υλοποιήθηκε το 2007. Το παρόν κείμενο εστιάζει στον τελικό ρόλο της νομιμοποίησης στις διαδικασίες ένταξης στην αγορά εργασίας και ενσωμάτωσης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Η επιστημονική ευθύνη της έρευνας, ως προς το κομμάτι της μεταναστευτικής πολιτικής, ανήκει στη συγγραφέα².

¹ Η συγκεκριμένη έρευνα πεδίου εντάσσεται σε ευρύτερο πρόγραμμα αξιολόγησης της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση με τίτλο του συγκεκριμένου έργου *Ενεργός Γήρανση και Ένταξη των Μεταναστών στην Αγορά Εργασίας στην Ελλάδα: Μία αξιολόγηση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση*. Το ερευνητικό πρόγραμμα υλοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ με επιστημονική υπεύθυνη τη συγγραφέα του άρθρου. Βλέπε Βλέπε Δ. Παπαδοπούλου (επιμ. και ευθ.), 2007, *Πρώτη έκθεση αξιολόγησης για την Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση. Αξιολόγηση της Μεταναστευτικής Πολιτικής*, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, Αθήνα, www.inegsee.gr και για τα αποτελέσματα του προγράμματος Δ. Παπαδοπούλου, Β. Κριατσιώτη, 2007, *Δεύτερη έκθεση για την αξιολόγηση των μεταναστευτικών πολιτικών*, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, www.inegssee.gr.

² Στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι η θεματική αξιολόγηση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση (ΕΣΑ) στον τομέα της ένταξης των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Βασικές συνιστώσες της ερευνητικής προσέγγισης αποτελούν η αξιολόγηση της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα μέσα από τη μελέτη της νομιμοποίησης και των συνεπειών της πάνω στους υπόλοιπους τομείς της κοινωνικής ζωής, όπως είναι κατά πρώτο λόγο η απασχόληση, και κατά δεύτερο η οικογενειακή συνένωση. Για την ακρίβεια

Κεντρική υπόθεση εργασίας της έρευνας και της ανάλυσης που προτείνουμε στο παρόν κείμενο είναι ότι η νομιμοποίηση θα μπορούσε να αποτελέσει για το μετανάστη ένα βασικό μηχανισμό ένταξης του στην αγορά εργασίας και στη συνέχεια ενσωμάτωσης του στην ελληνική κοινωνία, όμως εξακολουθεί να αποτελεί ένα δύσκολο και πολύπλοκο στόχο για ένα μεγάλο μέρος της μεταναστευτικής κοινότητας. Πολλές φορές μάλιστα η νομιμοποίηση καταλήγει να λειτουργεί αρνητικά στην εύρεση εργασίας αφού θέτει τον μετανάστη σε μία περισσότερο ανταγωνιστική θέση σε σχέση με τον Έλληνα γιατί αίρεται η τυπική βάση της ανισότητας που πηγάζει από την έλλειψη τίτλου παραμονής στη χώρα. Η έρευνα φωτίζει εκείνες τις παραμέτρους της ένταξης και της ενσωμάτωσης που φαίνεται να επηρεάζονται άμεσα από τη νομιμοποίηση, όπως είναι η συμμετοχή στην αγορά εργασίας και η οικογενειακή συνένωση.

Τα μεθοδολογικά εργαλεία της έρευνας στηρίχθηκαν σε μία ποιοτική και μία ποσοτική προσέγγιση. Στην ποιοτική προσέγγιση πραγματοποιήθηκαν 10 συνεντεύξεις σε ανθρώπους κλειδιά για τη μετανάστευση και σε πολιτικούς διαμορφωτές της μεταναστευτικής πολιτικής (αρχηγούς κομμάτων, βουλευτές, κλπ)³. Η ποσοτική προσέγγιση στηρίχθηκε στη συμπλήρωση 117 ερωτηματολογίων⁴ με τυχαίο δείγμα μεταναστών σε τρεις πόλεις της Ελλάδας Αθήνα, Θεσσαλονίκη και

αναζητούνται οι συνέπειες της νομιμοποίησης πάνω στην κοινωνική ένταξη του μετανάστη. Η επίτευξη αυτού του στόχου πραγματοποιήθηκε μέσα από δύο βασικές οδούς:

A) Τη συλλογή και την ανάλυση δευτερογενών δεδομένων που σημειώθηκαν σε κάθε τομέα πολιτικής από την ενεργοποίηση της Στρατηγικής της Λισσαβόνας το 2000 μέχρι σήμερα, την καταγραφή πρακτικών στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη σύνδεσή τους με την κατάσταση στην Ελλάδα για τον εντοπισμό ιδιαιτεροτήτων στο σχεδιασμό και την πρακτική εφαρμογή των εν λόγω πολιτικών στη χώρα μας.

B) Τη συλλογή και την ανάλυση πρωτογενών δεδομένων. Σχεδιάστηκε και διακινήθηκε ένα ερωτηματολόγιο που διερευνά, εμβαθύνει και απαντάει στις βασικές δυσλειτουργίες των πολιτικών για τους μετανάστες και την ένταξή τους στην ελληνική αγορά εργασίας.

³ Οι συνεντεύξεις αυτές βασίστηκαν σε οδηγό συνέντευξης που δομήθηκε πάνω σε κάποιους θεματικούς άξονες όπως είναι οι αντιλήψεις για τη νομιμοποίηση, η ένταξη των μεταναστών και η συμμετοχή τους στους θεσμούς, η στάση των πολιτικών κομμάτων σε σχέση με το θέμα της μετανάστευσης και οι προοπτικές ενσωμάτωσης για τα παιδιά της δεύτερης γενιάς μεταναστών.

⁴ Το ερωτηματολόγιο που διανεμήθηκε στους ερωτώμενους έχει χωριστεί σε δύο μεγάλα κεφάλαια: Στο πρώτο συλλέγονται πληροφορίες σε σχέση με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού (φύλο, ηλικία, οικογενειακή δομή και κατάσταση, εθνικότητα, νομιμοποίηση, διάρκεια παραμονής, εκπαίδευση και κατάρτιση, και απασχόληση). Στο δεύτερο αναζητούνται οι συνέπειες της νομιμοποίησης πάνω στις εξής παραμέτρους: στην παραμονή στη χώρα υποδοχής, στην απασχόληση και την οικογενειακή συνένωση.

Γιάννενα. Από τα 117 ερωτηματολόγια, τα 62 συμπληρώθηκαν στην Αθήνα, τα 41 στη Θεσσαλονίκη και τα 14 στα Γιάννενα. Από αυτούς οι 56,3% διέθεταν τίτλο παραμονής ενώ οι υπόλοιποι 43,8% δεν διέθεταν κανένα επίσημο έγγραφο.

Το κείμενο περιλαμβάνει τρία κεφάλαια, την παρούσα εισαγωγή και τα συμπεράσματα. Το πρώτο κεφάλαιο αποσαφηνίζει τις έννοιες της κοινωνικής ενσωμάτωσης και ένταξης των μεταναστών στο πλαίσιο συμμετοχής τους στη μετανεωτερικότητα. Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει θεωρητικά στη σημασία της νόμιμης παραμονής του μετανάστη στην ένταξη του στην αγορά εργασίας. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής προσέγγισης όπου παρουσιάζονται τα θέματα που έχουν καταγραφεί από την έρευνα. Η έμφαση δίνεται στις διαφορές που προκύπτουν ανάμεσα στους νομιμοποιημένους και μη μετανάστες, ως προς τις επιπτώσεις που υπάρχουν πάνω στους σημαντικότερους τομείς της ζωής τους και κυρίως στην απασχόληση και την οικογενειακή συνένωση. Τέλος, όλη αυτή η προβληματική τίθεται στην υπηρεσία μιας διαδικασίας συνολικής ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία όπου επικεντρώνουν τα συμπεράσματα.

Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις: Κοινωνική ενσωμάτωση και κοινωνική ένταξη ως βασικοί μοχλοί κινητικότητας της σύγχρονης μετανάστευσης

Η συμμετοχή στη νεωτερικότητα και τη μετα-νεωτερικότητα⁵ εκφράζεται στην πιο καθαρή της μορφή μέσα από την ενδυνάμωση των μεταναστευτικών ρευμάτων σε παγκοσμία κλίμακα. Η μετόπιση/μετακίνηση μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων ακολουθώντας τη ροή της ανάπτυξης και της συσσώρευσης του πλούτου θέτει αυτόματα το ζήτημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης αυτών των πληθυσμών και κατά συνέπεια και της πιθανότητας συμμετοχής τους σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού περισσότερο απότι για τους γηγενείς πληθυσμούς. Ποιές αρχές όμως διέπουν τη συμμετοχή αυτή σε μία άλλη κοινωνία και γιατί εμφανίζεται τόσο ισχυρή αυτή η επιθυμία τους ώστε να οδηγεί χιλιάδες μετανάστες να μπουκ στην επικίνδυνη

⁵ Βλέπε και Παπαδοπούλου Δ., 2012, *Κοινωνιολογία του Αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, Η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού και η αδυναμία συμμετοχής στα κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Τόπος.

πολλές φορές για τη ζωή τους περιπέτεια της φυγής ακόμη και της εγκατάστασης σε αυτή την κοινωνία;

Η αξία της μετα-νεωτερικότητας ασκούσε και συνεχίζει να ασκεί μία τεράστια και επιβεβαιωμένη γοητεία. Η συμμετοχή σ' αυτή συνεπάγεται αξιακά τουλάχιστον την ελευθερία να το διαλέξεις, την ικανότητα να το κάνεις, και την πρόκληση να το πετύχεις. Η συμμετοχή σε μία αναπτυγμένη κοινωνία, οπωσδήποτε περισσότερο από την κοινωνία καταγωγής, ενέχει ένα στόχο ζωής με ότι μπορεί να συνεπάγεται αυτός ο στόχος.

Οι διαδικασίες ενσωμάτωσης των μεταναστών, μιλώντας κοινωνιολογικά, όπως προτείνονται από μία κοινωνία έχουν ένα χαρακτήρα μονιμότητας και συνέχειας. Εάν αυτές οι διαδικασίες δεν είναι συνεχείς, δηλαδή δεν ασκούν πάνω στο άτομο μία κοινωνικοποιητική δύναμη, αποτυγχάνουν. Με άλλα λόγια, εάν ο κοινωνικός δεσμός που συνδέει τα μέλη μιας κοινωνίας μεταξύ τους αλλά και με το σύνολο της κοινωνίας χαλαρώσει τότε υπάρχει πρόβλημα περιθωριοποίησης και αποκλεισμού. Τότε η διαδικασία ενσωμάτωσης αποτυγχάνει και εάν το φαινόμενο αποκτήσει ένα πιο μαζικό χαρακτήρα δημιουργείται διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης. Ο όρος ενσωμάτωση χρησιμοποιείται κυρίως με δύο σημασίες: η πρώτη αναφέρεται στην ενσωμάτωση της κοινωνίας (*intégration de la société*) δηλαδή στη διαδικασία σύστασης και διατήρησης της κοινωνίας στο σύνολό της, αντίληψη που υιοθετούν οι κλασικοί αμερικάνοι ανθρωπολόγοι. Η δεύτερη, που εδώ μας ενδιαφέρει περισσότερο, αναφέρεται στην ενσωμάτωση στην κοινωνία, δηλαδή στις σχέσεις του ατόμου με την κοινωνία, όπου η ενσωμάτωση δείχνει την ένταση αυτής της θετικής και μοναδικής σχέσης μεταξύ ατόμου και κοινωνίας (*intégration à la société*)⁶.

Στην περίπτωση των μεταναστών, έχουμε να εξετάσουμε την ανασύσταση της σχέσης του ατόμου με την κοινωνία υποδοχής και τους όρους συμμετοχής του σε αυτήν. Οι μετανάστες έρχονται ήδη κοινωνικοποιημένοι και έχοντας ήδη ενσωματωθεί σε μία άλλη κοινωνία, την κοινωνία καταγωγής τους. Έχουν ήδη υποστεί μία πρώτη κοινωνικοποίηση. Αυτό το χαρακτηριστικό αλλά και η ιδιομορφία των μεταναστών τους κάνει κατ' αρχήν διαφορετικούς από τα μέλη της κοινωνίας των γηγενών που δεν έχουν γνωρίσει τη διαδικασία αποκοινωνικοποίησης και επανακοινωνικοποίησης (*désocialisation* και *resocialisation*). Άρα, για να μπορέσουν

⁶ Schnapper, 1991, οπ.αν., σ.96-97 και Reynaud J-D, 1999, σελ. 151.

οι μετανάστες να συμμετάσχουν στην κοινωνία υποδοχής θα πρέπει να αποβάλλουν μέρος των αξιών και συνηθειών της παλιάς κοινωνίας που μόλις εγκατέλειψαν και να υιοθετήσουν μέρος των νέων αξιών της κοινωνίας υποδοχής. Όσο πιο πετυχημένα πραγματοποιηθεί αυτή η διαδικασία τόσο πιο ολοκληρωμένη και επιτυχής είναι και η ενσωμάτωση. Πολλοί κοινωνιολόγοι για να περιγράψουν αυτή τη διαδικασία προτείνουν ως πιο δόκιμο τον όρο «επιπολιτισμός» (acculturation) γιατί δείχνει πιο ξεκάθαρα την απώλεια της παλιάς πολιτισμικής ταυτότητας και την υιοθέτηση μιας νέας⁷. Με τον όρο αυτό δεν εννοούν βέβαια ότι οι μετανάστες συμμετέχουν στην κοινωνία υποδοχής προς τη μία μόνο κατεύθυνση της απώλειας της δικής τους κουλτούρας και ταυτότητας, αλλά ότι συμμετέχουν δυναμικά στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και την επηρεάζουν καθοριστικά. Μόνο που αυτή η ανταλλαγή δεν φαίνεται και δεν μπορεί να είναι ισότιμη. Τη διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα πολλών έρευνων πεδίου⁸.

Στην ουσία η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής αποτελεί μία πολύ σημαντική δεύτερη ευκαιρία ενσωμάτωσης. Η επικινδυνότητα του αποκλεισμού τους από τη συμμετοχή στις δομές της κοινωνίας υποδοχής βαραίνουν πρωτίστως τους μηχανισμούς του κράτους υποδοχής, αφού στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι μετανάστες είναι από φύση και θέση για τους λόγους που εξηγήσαμε πιο θετικοί απέναντι στην κοινωνία υποδοχής.

Το φαινόμενο της μετανάστευσης βέβαια σαν αποτέλεσμα διχάζει την ελληνική κοινωνία κυρίως στο κομμάτι της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Οι μηχανισμοί της διαμόρφωσης της συνοχής και αλληλεγγύης της ελληνικής κοινωνίας, όπως και των περισσότερων δυτικών κοινωνιών, υπακούουν σε πολύπλοκους, σύνθετους και συχνά αντιφατικούς κανόνες: δίνοντας η μετανάστευση ως φαινόμενο το ιδεολογικό και κοινωνικό της στίγμα, αυτόματα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για έναν ισχυρό πρόσθετο παράγοντα (εκτός των δομικών και θεσμικών παραγόντων) ομαδοποιήσεων (υπέρ ή κατά της ένταξης των μεταναστών) του ελληνικού πληθυσμού, θέτοντας έτσι όλους εκείνους τους όρους της ανασύστασης της ελληνικής κοινωνίας και κατά συνέπεια της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Αυτή η μετατόπιση - μεταβολή, αξιακή

⁷ Βλέπε όλη την ανάλυση της Dominique Schnapper στο *La France de l'intégration* και όλων των κοινωνιολόγων τη δεκαετία του 1990 στη Γαλλία που προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν ουδέτερους όρους που δεν θυμίζουν την αποικιοκρατική περίοδο.

⁸ Βλέπε Παπαδοπούλου Δ. και Δημουλάς Κ., (επ. ευθ. και επιμ.), 2005, *Μορφές Κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης των μεταναστών στην Περιφέρεια Αττικής*, Ινστιτούτο Εργασίας του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα. Και Μπάγκαβος Χ και Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και Κοινωνική Ένταξη στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg.

και θεσμική, μέσα από τα πρότυπα ένταξης και ενσωμάτωσης που επιβάλλει η ελληνική κοινωνία για τους μετανάστες της, αλλά και οι ίδιες οι μορφές ενσωμάτωσης που εσωτερικεύονται και υιοθετούνται από τους μετανάστες, αποτελούν αντικείμενο πάντα διερεύνησης και κοινωνικής ισορροπίας. Δεν είναι δεδομένες, δεν είναι ορισμένες μία φορά για πάντα και δεν ακολουθούν μία γραμμική πορεία, χωρίς πισωγυρίσματα, συγκρούσεις και αποτυχίες. Επίσης δεν υπακούουν σ' ένα δεδομένο πρότυπο και αυτό δεν οφείλεται κυρίως στα χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών πληθυσμών που κι αυτά δεν είναι ομοιόμορφα, αλλά σε ετερογενείς μηχανισμούς της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας που κι αυτοί τώρα συστήνονται και ισχύουν όχι μόνο για τους μετανάστες αλλά και για τους γηγενείς πληθυσμούς. Στον κοινωνικό βίο αλλά και στην πολιτική ζωή, άλλες φορές μιλάμε για κοινωνική ένταξη δανειζόμενοι τον όρο της ΕΕ, άλλες για ενσωμάτωση δανειζόμενοι τον όρο κυρίως από Γαλλία, ακόμη και για αφομοίωση δανειζόμενοι τον όρο από ΗΠΑ. Οι όροι όμως ούτε ιστορικά ούτε νοηματικά ούτε σαν πρακτική έχουν το ίδιο περιεχόμενο.

Υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των όρων και των διαδικασιών «κοινωνικής ένταξης» και «κοινωνικής ενσωμάτωσης»; Για να μιλήσουμε όμως για κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση θα πρέπει πρώτα να αναφερθούμε στους όρους της Ένταξης (Inclusion και Insertion). Ο άνθρωπος εντάσσεται στο κοινωνικό σύνολο με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης (Inclusion-Socialisation). Είναι αυτή η διαδικασία που ξεκινώντας από τη μηδενική στιγμή της γέννησης του ανθρώπου ξεκινάει μία διαδικασία ένταξης και προσαρμογής του στην κοινωνία που ολοκληρώνεται με το πέρας της ζωής του. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης κάποιοι παράγοντες παίζουν πρωταρχικό ρόλο έτσι ώστε η ένταξη του να επιτευχθεί ή να μην πραγματοποιηθεί. Παράγοντες και μηχανισμοί κοινωνικοποίησης όπως είναι η οικογένεια, το σχολείο, η εργασία, και το σύνολο των θεσμών μιας οργανωμένης κοινωνίας σηκώνουν το βάρος των διαδικασιών κοινωνικοποίησης και η κάθε δυσλειτουργία τους ευθύνεται για την αποκοινωνικοποίηση του ατόμου και των ομάδων. Επίσης θα πρέπει να τονιστεί ότι η διαδικασία ένταξης δεν είναι μία και μοναδική, αντίθετα υπάρχουν πολλές διαφορετικές μορφές ένταξης τόσες όσες προωθεί και / ή έστω εκ των υστέρων νομιμοποιεί η ίδια η κοινωνία. Ο όρος Insertion αναφέρεται κυρίως στην προσπάθεια

ένταξης όταν υπάρχουν εμπόδια στην ομαλή κοινωνικοποίηση⁹. Με άλλα λόγια ο όρος σηματοδοτεί και περιγράφει τις πολιτικές κοινωνικής ένταξης και επανένταξης της Ε.Ε και αναφέρεται κυρίως στις ευπαθείς κοινωνικά ομάδες. Πρόκειται για όρο καθαρά πολιτικό με εκτεταμένη κοινωνική χρήση.

Ο όρος Κοινωνική Ενσωμάτωση δεν υφίσταται γενικά και αόριστα ούτε έχει το ίδιο περιεχόμενο σε κάθε εποχή και για κάθε εθνική κοινωνία. Ο όρος αποτελεί το προϊόν πολιτικής ερμηνείας και κοινωνικής διαπραγμάτευσης, ανάλογα με την πολιτική και οικονομική συγκυρία αλλά και τις ιδιαιτερότητες και τις ευαισθησίες της εκάστοτε κοινωνίας. Οι διαδικασίες ενσωμάτωσης συνδέονται άμεσα με τους όρους συγκρότησης μιας εθνικής κοινωνίας. Μία κοινωνία «ενσωματώνει» τα μέλη της ανάλογα με τις αξίες και το ιδεολογικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο έχει κατασκευαστεί. Οι μετανάστες δεν κάνουν τίποτα περισσότερο από το να αναδεικνύουν την εσωτερική εξέλιξη του έθνους και τους όρους συγκρότησής του: είναι η σχέση μεταξύ μεταναστών και εθνικού πολιτικού σχεδίου που έχει αλλάξει και όχι ο αριθμός των μεταναστών αυτός καθ' αυτός που θέτει πρόβλημα στην ενσωμάτωσή τους¹⁰.

Οι πολλαπλές και ποικίλες μορφές ένταξης και ενσωμάτωσης αποτελούν επίσης μία επιπλέον σημαντική διαπίστωση. Δεν υπάρχει μία και δεδομένη ένταξη ή ενσωμάτωση. Η κοινωνία δεν προωθεί στις περισσότερες των περιπτώσεων μία διαδικασία ένταξης ή μία διαδικασία ενσωμάτωσης που είναι κοινώς αποδεκτή, αλλά προωθεί πολλές, διαφορετικές και καμιά φορά αλληλοσυγκρουόμενες μορφές ένταξης και ενσωμάτωσης. Εδώ οι πολιτικοί όροι «ένταξη» και «ενσωμάτωση» έχουν πολύ μεγάλη βαρύτητα. Το τι είναι αποδεκτό και τι δεν είναι σε μία κοινωνία αποτελεί πάντα προϊόν πολιτικής ερμηνείας αλλά και κοινωνικής αποδοχής ή μη αποδοχής. Εδώ το παράδειγμα της πολυγαμίας είναι και πάλι πολύ χαρακτηριστικό. Η πολυγαμία είναι ανεκτή στις μουσουλμανικές κοινωνίες αλλά δεν αναγνωρίζεται στο πλαίσιο των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Η πρακτική της λοιπόν σ' αυτές τις κοινωνίες αποτελεί προσβολή της δημόσιας τάξης και αιδούς και άρα είναι

⁹ Για την κοινωνικοποίηση και το ρόλο των θεσμών βλέπε, Claude Dubar, 1991, *La socialisation : Construction des identités sociales et professionnelles*, Paris, Armand Colin, pp. 114-119 et 3eme édition 2000 και του ιδίου, 2000, *La crise des identités, L'interprétation d'une mutation*, collection le lien social, Paris, PUF.

¹⁰ Βλ. Schnapper D., 1991, *La France de l'intégration*, ο.αν., σ.139 και Schnapper D, 2002, *La relation à l'autre*, ο.αν. σελ. 151.

απορριπτέα από το σύνολο τόσο του πολιτικού κόσμου όσο του συνόλου αυτών των κοινωνιών. Οι δε μετανάστες που την «μεταφέρουν» ως πρακτική στις κοινωνίες υποδοχής, λόγω πολιτισμικής και θρησκευτικής ταυτότητας, αντιμετωπίζουν σοβαρές πιθανότητες περιθωριοποίησης εάν και μιλάμε για την καθαρά ιδιωτική σφαίρα του ατόμου. Σε κάθε περίπτωση, αυτοί οι μετανάστες δε θεωρούνται «ενσωματωμένοι» στην κοινωνία υποδοχής αφού δεν υιοθετούν τις αξίες της. Το ερώτημα είναι εάν θεωρούνται «ενταγμένοι» και πάντα αναζητούνται λύσεις ισορροπίας προς αυτήν την κατεύθυνση. Στη γαλλική έννομη τάξη εάν και δεν αναγνωρίζονται ως νόμιμες περισσότερες της μίας συζύγου, τα παιδιά από διαφορετικές συζύγους αναγνωρίζονται όλα ως νόμιμα και έτσι επωφελούνται των οικογενειακών επιδομάτων που είναι σημαντικά στη Γαλλία.

Με μία πιο λεπτή ματιά πάνω στους όρους της ένταξης και ενσωμάτωσης, παρατηρούμε ότι οι όροι και σήμερα παραπέμπουν σε διαφορετικής ένταξης φαινόμενα, αν και όχι ξεκάθαρα οριοθετημένα. Τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών στην Ελλάδα¹¹ εντόπισαν ότι όλοι οι τομείς της καθημερινής ζωής του ατόμου που άπτονται του δημόσιου βίου του (η απασχόληση, η κατοικία, η γλώσσα και η εκπαίδευση σε ελληνικό σχολείο που σηματοδοτεί ακριβώς το πέρασμα από την ένταξη στην ενσωμάτωση) αποτελούν τους βασικούς παράγοντες μιας κοινωνικής ένταξης, ενώ αντίθετα η σφαίρα του ιδιωτικού βίου (οικογένεια, θρησκεία, κοινωνικές σχέσεις, πολιτισμικές διαστάσεις) και οι δραστηριότητες του ατόμου μέσα σε αυτήν παραπέμπουν σε μία κοινωνική ενσωμάτωση που σαφώς υποδηλώνει μία διαφορετική σχέση με την ελληνική κοινωνία και τους Έλληνες. Με την έννοια αυτή, η διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού βίου, θεμελιώδης αρχή των δημοκρατικών κοινωνιών, προσανατολίζει καθοριστικά τις διαδικασίες ένταξης και ενσωμάτωσης για τους μετανάστες.

Για ενσωμάτωση μιλάμε συνήθως ξεκάθαρα όταν αναφερόμαστε στα παιδιά της δεύτερης γενιάς. Οι χώρες που έχουν μεταναστευτικό παρελθόν ως χώρες υποδοχής αναγκάστηκαν από το δεκαετία του '80 και έπειτα να ενσωματώσουν με διαφορετικά η καθεμία εργαλεία πολιτικών αυτούς τους πληθυσμούς. Τα παραδείγματα της

¹¹ Βλέπε Δημουλάς Κ., Παπαδοπούλου Δ., 2005, *Μορφές ένταξης και ενσωμάτωσης των μεταναστών στην περιφέρεια Αττικής*, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, μελέτες, www.inegsee.gr, και Μπάγκαβος Χ., Παπαδοπούλου Δ., Συμεωνάκη Μ., 2008, *Η παροχή υπηρεσιών σε μετανάστες στην Ελλάδα*, σειρά Μελέτες, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Αθήνα.

Γαλλίας και της Γερμανίας αναδεικνύουν ανάγλυφα ότι οι πολιτικές που ακολούθησαν στον τομέα της μετανάστευσης ουσιαστικά ήταν γνήσιες εκφάνσεις της αντίληψης, του ιδεολογικού υπόβαθρου αλλά και της πρακτικής που εφαρμόζονταν για την ενδυνάμωση του εθνικού μηχανισμού. Η Γαλλία ενσωματώνει τα παιδιά των μεταναστών δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι γεννήθηκαν σε γαλλικό έδαφος, στη λήψη της γαλλικής ιθαγένειας και στο ότι πήγαν σε γαλλικό σχολείο, ενώ η Γερμανία τα ενσωματώνει δίνοντας έμφαση στη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας και στους ενδιάμεσους θεσμούς διαμεσολάβησης διατηρώντας όμως την ταυτότητα του «ξένου». Η ενσωμάτωση ως διαδικασία συμμετοχής στην εθνική κοινωνία λαμβάνει διαφορετικές διαστάσεις και περιεχόμενο στα δύο παραδείγματα και ελέγχεται με διαφορετικά κριτήρια στην κάθε περίπτωση.

Οι παράγοντες που συνήθως αναλύονται ως παράγοντες ένταξης και ενσωμάτωσης δεν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο σπουδαιότητας ούτε έχουν τα ίδια αποτελέσματα για όλους τους μετανάστες. Οι ασιατικοί πληθυσμοί ενώ εμφανίζονται σε όλες τις χώρες του κόσμου πλήρως ενταγμένοι (οργανώνονται και ασκούν ελεύθερα επαγγέλματα και κυρίως εμπόριο) δεν τους συναντάμε σχεδόν ποτέ ενσωματωμένους και ακόμη λιγότερο αφομοιωμένους. Η περίπτωση των ευρωπαϊκών πληθυσμών αποδείχθηκε μέσα στους αιώνες η πλέον προσαρμοστική, αόρατη μετά την πρώτη γενιά μεταναστών και απόλυτα ενσωματωμένη στις αρχές και αξίες της εκάστοτε χώρας καταγωγής (το παράδειγμα είναι πιο ξεκάθαρο για την περίπτωση των ΗΠΑ). Το παράδειγμα των μουσουλμανικών πληθυσμών αποδεικνύεται να υιοθετεί μία τεράστια γκάμα διαφορετικών αντιδράσεων και πρακτικών, από τους πλέον προσαρμοστικούς πληθυσμούς (η περίπτωση ενός μέρους του Μαγκρέμπ στη Γαλλία) μέχρι το πλέον ανθιστάμενο φονταμενταλιστικό Ισλάμ σε ολόκληρη την Κεντρική Ευρώπη. Η συμμετοχή στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα σηματοδότησε την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στις δύο διαδικασίες αλλά και τον ισχυρότερο μηχανισμό ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας για τα παιδιά της δεύτερης γενιάς. Η εκπαίδευση αποτέλεσε τον κυριότερο παράγοντα απαρχής μιας βασικής μορφής κοινωνικής ενσωμάτωσης. Με την έννοια αυτή, τα παιδιά της δεύτερης γενιάς, ή αλλιώς τα παιδιά των μεταναστών, ή τα παιδιά που προέρχονται από μετανάστευση δεν εντάσσονται μόνο στην κοινωνία της οποίας συμμετέχουν στο εκπαιδευτικό της σύστημα, οι γονείς τους έχουν ενταχθεί όχι τα παιδιά, αλλά επιπλέον

ενσωματώνονται σε αυτό το σύστημα, υιοθετώντας βαθύτερες κοινωνικές αξίες της κοινωνίας εγκατάστασης.

Για το λόγο αυτό και την κύρια ευθύνη της κοινωνικής ενσωμάτωσης των παιδιών των μεταναστών την έχει η πολιτική της χώρας εγκατάστασης. Οπωσδήποτε στην πράξη οι δύο διαδικασίες αλληλοπλέκονται και αλληλοσυμπληρώνονται, η δε ένταξη αναμφισβήτητα τροφοδοτεί τη διαδικασία ενσωμάτωσης και θεωρητικά τουλάχιστον προηγείται αυτής. Αλλά η πραγματικότητα είναι πολύπλοκη και δεν στηρίζεται πάντα σε γραμμικές σχέσεις. Κατά συνέπεια, η ένταξη δεν οδηγεί πάντα σε ενσωμάτωση ακόμη και εάν στην πλειοψηφία των περιπτώσεων αποτελεί τον αναγκαίο προθάλαμό της. Ειδικά στην Ελλάδα, που αυτές οι διαδικασίες αναζητούν ταυτότητα και ρυθμό, μπορεί να συναντήσουμε ομάδες πλήρως ενσωματωμένες, όπως π.χ. οι Αλβανοί (αγορά σπιτιού στην Ελλάδα, συμμετοχή στο εκπαιδευτικό σύστημα, οικογενειακή επιχείρηση, συνεχή διαμονή τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια), αλλά προβλήματα νομιμοποίησης της πρώτης και κυρίως της δεύτερης γενιάς¹².

Η ενσωμάτωση αποτελεί μία διαδικασία που αφορά το σύνολο των μελών μιας κοινωνίας και όχι μόνο τους μετανάστες. Ο περιορισμός της χρήσης του όρου στους μετανάστες έχει αμερικάνικη καταγωγή, σηματοδοτώντας τη σύσταση και συγκρότηση της κοινωνίας των Ηνωμένων Πολιτειών μέσα από τη μεταναστευτική παρουσία στην αρχή του αιώνα. Η μετανάστευση αποτελεί συστατικό και δομικό στοιχείο της Αμερικανικής αστικής κοινωνίας, όχι όμως και της Ευρωπαϊκής. Το θέμα της ενσωμάτωσης για τις ευρωπαϊκές κοινωνίες τίθεται διαφορετικά και για το σύνολο των πληθυσμών τους αφού αυτοί τις συγκροτούν. Η μετατόπιση του κέντρου βάρους της κοινωνικής ενσωμάτωσης μόνο στους μετανάστες αποτελεί μία πολιτική πράξη με αποπροσανατολιστικό περιεχόμενο. Οι διαφορετικοί τρόποι ενσωμάτωσης και μεταναστευτικής πολιτικής για την κάθε χώρα εγκατάστασης αντλούν τη νομιμοποίησή τους από τις διαδικασίες συγκρότησης της εθνικής κοινωνίας. Είναι

¹² Η Ελλάδα αποτελεί ένα παράδειγμα μεταναστευτικής πολιτικής που ακόμη δεν έχει επιλύσει το θέμα των παιδιών των μεταναστών, με αποτέλεσμα όποιος έχει κοινωνικοποιηθεί σε ελληνικό σχολείο και πολύ συχνά γεννηθεί στη Ελλάδα μέχρι πέρυσι να έπρεπε να βγάλει άδεια παραμονής με την ενηλικίωσή του σαν να μπήκε για πρώτη φορά στη χώρα. Ο νόμος άλλαξε τον Ιούλιο του 2011 όπου δίνεται η δυνατότητα πρόσβασης στην ελληνική ιθαγένεια με έξι χρόνια επιτυχούς φοίτησης σε ελληνικό σχολείο, όμως και πάλι ο νόμος έχει πολλά κενά. Επίσης έχει πρόσφατα κριθεί αντισυνταγματικός από το Στε με αποτέλεσμα το εγχείρημα αυτής της πολιτικής να βρίσκεται κυριολεκτικά στον αέρα.

συνυφασμένοι με αυτές. Από τις «πολιτικές αφομοίωσης» των Γάλλων¹³ που στιγμάτισαν την αποικιοκρατική περίοδο, με κύριο στόχο την απόλυτη και ολοκληρωμένη αφομοίωση των αποικιακών πληθυσμών ως λεγόμενων «κατώτερων πολιτισμών», μέχρι τις «πολιτικές απλής επαγγελματικής ένταξης και συμμετοχής» των ξένων μεταναστών των Γερμανών, με κύριο στόχο τη διατήρηση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών και την προσωρινότητα στη διαμονή, υπάρχει μία ποιοτική και χρονική απόσταση περίπου δύο αιώνων που αλλάζει τελείως το εθνικό τοπίο. Κυρίως όμως υπάρχει μία διαφορετική ιστορική βάση πάνω στην οποία δομήθηκαν οι δύο κοινωνίες. Το στάδιο των «πολιτικών ενσωμάτωσης» που μεσολαβεί ιστορικά ανάμεσα στους δύο τύπους πολιτικών που αναφέραμε, αποτελεί την ενδιάμεση «λύση» στις αποτυχίες ή τις ανεπάρκειες των δύο προηγούμενων σταδίων. Έχει όμως και ένα περιεχόμενο που βρίσκεται πάντα στην επικαιρότητα λόγω των βαθέων κοινωνικο-οικονομικών, άλλα και σε ολόκληρο το φάσμα των θεσμών, κρίσεων που διανύουν οι κοινωνίες μας. Όπως και να ονομαστούν οι εθνικές πολιτικές πάνω στο θέμα της συμμετοχής των μεταναστών στον κοινωνικό και οικονομικό βίο, η μόνιμη παρουσία τους χρήζει επειγόντως θετικών μέτρων ενθάρρυνσης αυτής της συμμετοχής, γιατί όλα δείχνουν ότι οι γενιές που ακολουθούν θα αντιμετωπίσουν οξυμένο το πρόβλημα της ενσωμάτωσης της κοινωνίας τους και της ενσωμάτωσης στην κοινωνία τους όχι μόνο στο κομμάτι που αφορά στους μετανάστες αλλά στο σύνολό τους.

Η σημασία της νόμιμης παραμονής του μετανάστη στην ένταξή του στην αγορά εργασίας και την ενσωμάτωσή του στην κοινωνία

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι η νομιμοποίηση και η συμμετοχή στην απασχόληση αποτελεί τους βασικούς μηχανισμούς ένταξης για τους μετανάστες για όλες τις χώρες της υφηλίου. Η ιδιότητα του μη νόμιμου μετανάστη αποτελεί το βασικό τυπικό παράγοντα άσκησης και αναπαραγωγής πάσης φύσεως ανισότητας, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου το έδαφος για την ανάπτυξη ανισοτήτων δεν είναι πρόσφορο.

¹³ Βλ. πάνω στις αποικιοκρατικές πολιτικές και τις πολιτικές αφομοίωσης, το πολύ γλαφυρό και αναλυτικό άρθρο του Henry, 2001, σελ. 26-37.

Η χώρα μας έχει καταγραφεί ως μία από τις δυσκολότερες περιπτώσεις πολιτικής νομιμοποίησης, γεγονός που χαρακτηρίζει τις απροετοίμαστες για υποδοχή μεταναστών κοινωνίες¹⁴. Οι τέσσερις βασικές νομοθετικές απόπειρες¹⁵ στην Ελλάδα χαρακτηρίστηκαν από ημιτελή στοιχεία, σοβαρές αντιφάσεις και στην πράξη αναποτελεσματικές, καθώς εκ του αποτελέσματος άφησαν εκτός της διαδικασίας ένα πολύ σημαντικό μέρος του μεταναστευτικού χωρίς τίτλο πληθυσμού¹⁶. Αυτή η διαπίστωση μας οδηγεί σ' ένα μέρος της πραγματικότητας για τους μετανάστες, γιατί ένα άλλο σημαντικό μέρος έχει νομιμοποιηθεί.

Γιατί όμως η νομιμοποίηση αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη μόνιμη εγκατάσταση του μετανάστη; Είναι όντως τόσο σημαντική όσο παρουσιάζεται ή αποτελεί έναν ακόμη μηχανισμό ελέγχου που προωθεί το επίσημο κράτος; Είναι πραγματική πηγή ανισότητας η έλλειψη νομιμοποίησης ή προκαλεί εμπόδια στην ομαλή ένταξη; Όταν μάλιστα οι στατιστικές πηγές δείχνουν ότι ο μετανάστης στην Ελλάδα απασχολείται σε κλάδους από τους οποίους ο Έλληνας έχει αποχωρήσει εδώ και χρόνια, μήπως η νομιμοποίηση του αποτελεί έναν ακόμη παράγοντα κοινωνικών συγκρούσεων, αφού θέτει αυτόματα τον μετανάστη σε ανταγωνιστική θέση σε σχέση με τον Έλληνα; Η έλλειψη τίτλου διαμονής προκαλεί αυτόματα και κοινωνική περιθωριοποίηση;

Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα δεν είναι δεδομένες. Σε χώρες όπως η Γαλλία, όπου ένα μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού πληθυσμού και των απογόνων του έχουν τη γαλλική ιθαγένεια ή εάν δεν την έχουν είναι νομιμοποιημένοι, το θέμα της τυπικής ισότητας είναι κοινωνικά απαξιωμένο. Οι πραγματικές διακρίσεις υπακούουν σε άλλους κοινωνικούς κανόνες που επικεντρώνουν στο όνομα, την καταγωγή, το θρήσκευμα και το χρώμα του δέρματος. Κι αυτό γιατί οι κοινωνικοί κανόνες, υπακούοντας σε μία ιστορική πραγματικότητα και μία αποικιοκρατική παράδοση προσάρμοσαν το περιεχόμενό τους σε αυτήν. Όμως για μία χώρα σαν την Ελλάδα, που το 60% των μεταναστών της είναι αλβανικής ιθαγένειας, και το υπόλοιπο 10% πληθυσμοί της Ανατολικής Ευρώπης, δηλαδή πληθυσμοί σχετικής

¹⁴ Βλέπε και Δημουλάς Κ., Κριασιώτη Β., 2007, Υπόμνημα ΙΝΕ-ΓΣΕΕ αναφορικά με τη μετανάστευση και προτάσεις μεταναστευτικής πολιτικής, Αθήνα και Δημουλάς Κ., Παπαδοπούλου Δ., (επ. ευθ.), 2005, Μορφές Κοινωνικής Ένταξης και Ενσωμάτωσης των οικονομικών μεταναστών στην Περιφέρεια Αττικής, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Αθήνα.

¹⁵ Νόμος 1991, 1975/91, Π.Δ. 1997, 358/97 και 359/97, Νόμος 2001, 2910/2001 (ΦΕΚ 91^Α), Νόμος 2005, 3386/2005, Νόμος 3536/2007.

¹⁶ βλέπε Δ. Παπαδοπούλου, (επ.), 2007, *οπ. αν, πρώτη έκθεση αξιολόγησης για τη μεταναστευτική πολιτική*.

πολιτισμικής συγγένειας και γεωγραφικής εγγύτητας, είναι αναμενόμενο το παιχνίδι των διακρίσεων να παίζεται λιγότερο σε εξωτερικά μορφολογικά χαρακτηριστικά και περισσότερο σε πιο τυπικά στοιχεία όπως είναι ο τίτλος νομιμότητας του μετανάστη. Έτσι, φαίνεται ότι μία σοβαρή πηγή άσκησης ανισότητας παραμένει αυτό το τυπικό προσόν. Τα αποτελέσματα που εδώ θα αναλύσουμε επικεντρώνουν στις συνέπειες της ύπαρξης τίτλου νομιμότητας και σε ότι αυτό συνεπάγεται.

Ως προς την υφιστάμενη κατάσταση στην Ελλάδα θα πρέπει να τονίσουμε κατ' αρχήν ότι η εύκολη και αποτελεσματική πρόσβαση των μεταναστών στην αγορά εργασίας αντισταθμίζεται με τη δύσκολη και απαιτητική νομιμοποίηση τους¹⁷. Από τη μία πλευρά, οι μετανάστες στην Ελλάδα εμφανίζονται με αντιστρόφως ανάλογη ανεργία με αυτή των γηγενών. Είμαστε η μοναδική χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση όπου οι δείκτες ανεργίας των μεταναστών είναι χαμηλότεροι από αυτούς των Ελλήνων. Από την άλλη πλευρά, οι τρεις πρόσφατες νομοθετικές προσπάθειες νομιμοποίησης των μεταναστών που έγιναν, μαζί με τη μερική αναθεώρηση του τελευταίου Νόμου 3536/2007, δεν έδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα γιατί τα κενά και οι αντιφάσεις του νόμου ήταν πάρα πολλές. Η τυπική ενσωμάτωση των οδηγίων επιτεύχθηκε μέσω του τελευταίου Νόμου 3386/2005, όμως, ουσιαστικά, οι δυνατότητες που προβλέπονται στα δύο αυτά κοινοτικά κείμενα παραμένουν ανενεργές, αφού ένα πλέγμα τυπικών και ουσιαστικών προϋποθέσεων δεν επιτρέπουν την υπαγωγή στο ένα ή στο άλλο καθεστώς, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Επίσης, όπως διαφαίνεται, η Ελλάδα θα κάνει χρήση της δυνατότητας επιβολής προσωρινών περιοριστικών όρων ως προς την αυτόματη πρόσβαση των υπηκόων των δύο νέων χωρών-μελών (Ρουμανία, Βουλγαρία) στην εγχώρια αγορά εργασίας.

Ωστόσο το θέμα των πολιτικών ένταξης των μεταναστών που διαμένουν μόνιμα στην ελληνική κοινωνία δεν φαίνεται να έχει ακόμη επιτευχθεί. Οι μετανάστες τελούν σε πολλές περιπτώσεις υπό ομηρία, αφού οι δυνατότητες πρόσβασης τους σε επίσημο καθεστώς διαμονής και εργασίας, αλλά και με μια προγραμματισμένη δράση με σκοπό ευρύτερα την κοινωνική ένταξή τους, παραμένουν πολύ περιορισμένες. Θα πρέπει να επισημανθεί μια σημαντική πτυχή του θέματος, η οποία έχει να κάνει με την προσβασιμότητα των μεταναστών δεύτερης γενιάς στην αγορά εργασίας. Σήμερα, με την ολοκλήρωση των σπουδών, είτε της δευτεροβάθμιας ή της τριτοβάθμιας

¹⁷ Βλέπε Απ. Καψάλης, 2007, «Ένταξη των Μεταναστών στην Αγορά εργασίας: η υφιστάμενη κατάσταση και το θεσμικό πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα», στο Δ. Παπαδοπούλου, 2007, *Πρώτη έκθεση αξιολόγησης*, σπ. αν.

εκπαίδευσης, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς έχουν τρεις επιλογές: α) να ανανεώσουν την άδεια διαμονής τους ως απασχολούμενοι, όπως ακριβώς οι γονείς, τους, β) να εγκαταλείψουν της ελληνική Επικράτεια ή γ) να παραμείνουν ανεπίσημα στην χώρα. Ενώ γεννιούνται, ήδη, μετανάστες τρίτης γενιάς, στην ελληνική μεταναστευτική πολιτική δεν υπάρχουν ειδική μέριμνα ή προγραμματισμός για τα ζητήματα που αφορούν στους μετανάστες της δεύτερης. Ο Νόμος Ραγκούση που σαφώς διευκολύνει την πρόσβαση στην ελληνική ιθαγένεια για τη δεύτερη γενιά έχει κριθεί πρόσφατα αντισυνταγματικός ως προς την αυτοματοποίηση των διαδικασιών απόκτησης της ιθαγένειας. Εται, οι «μετανάστες» αυτοί πολλές φορές γεννιούνται και ενηλικιώνονται στην Ελλάδα, δεν μιλούν άλλη γλώσσα πλην της ελληνικής και δεν διατηρούν παρά ελάχιστους δεσμούς με τις χώρες καταγωγής των γονέων τους. Παρόλα αυτά το καθεστώς διαμονής τους στην Ελλάδα παραμένει σε πολλές περιπτώσεις επισφαλές και προσωρινό, δημιουργώντας στην πραγματικότητα Έλληνες πολίτες δύο και τριών ταχυτήτων. Στο εγγύς μέλλον και στο βαθμό που, για διάφορες αιτίες, η απορρόφηση τους στην αγορά εργασίας δεν αποδειχθεί το ίδιο ευχερής, όπως στην περίπτωση των γονέων τους, η διατήρηση των σημερινών προσκομμάτων σε ό,τι αφορά την προσβασιμότητα τους στην επίσημη απασχόληση, δεν αναμένεται, μόνο, να εντείνει τα φαινόμενα αδήλωτης εργασίας στις τάξεις τους, αλλά να προκαλέσει και σοβαρές κοινωνικές δυσλειτουργίες, όμοιες με αυτές που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες των βορείων χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Απ. Καψάλης, 2007).

Ως προς τη συμμετοχή τους στα επίσημα προγράμματα ένταξης στην αγορά εργασίας του Υπουργείου Απασχόλησης, η παρουσία τους και εδώ δεν είναι ικανοποιητική. Κατ' αρχήν αυτά τα προγράμματα επικεντρώνονται στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, ενώ αφήνει απ' έξω όλο το φάσμα της επαγγελματικής ένταξης των μεταναστών σε ορισμένους κλάδους της δευτερογενούς και πρωτογενούς οικονομίας όπου είναι πολύ σημαντική η παρουσία τους. Επίσης οι όροι για τη συμμετοχή τους στα προγράμματα ελεύθερης επιχειρηματικότητας είναι εξαιρετικά επαχθείς για τους μετανάστες. Εν κατακλείδι, τους κρατάει μεν σε μία θέση συμμετοχής αλλά ημιτελούς ένταξης στην αγορά εργασίας και δεν παίρνει θετικά και ενεργά μέτρα για την ομαλή και ισότιμη ένταξη τους. Παραμένει επιφανειακά στη χαμηλή στατιστική συμμετοχή τους στους δείκτες ανεργίας, αλλά μία βαθύτερη και πιο συνδυασμένη ανάλυση αποδεικνύει την ελλιπή και με διακρίσεις ένταξη και συμμετοχή στην αγορά εργασίας εν γένει.

Όλες οι έρευνες αλλά και η γνώμη των επίσημων φορέων αποδεικνύουν ότι τα επίσημα μέτρα εμφανίζονται ελλιπή και μη αποτελεσματικά¹⁸. Εάν η αγορά εργασίας, αλλά και η ελληνική κοινωνία διαθέτουν, κάποιους μηχανισμούς εξισορρόπησης του προβλήματος τότε υπάρχουν θετικά αποτελέσματα, όπως αυτά της υψηλής συμμετοχής των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Εάν όμως αυτοί οι δύο παράγοντες δεν λειτουργήσουν εξισορροπητικά, τότε οι πολιτικές παρεμβάσεις δεν δείχνουν προς το παρόν να διαθέτουν τη δυναμική επίλυσης αυτών των προβλημάτων. Η έρευνα πεδίου θα πρέπει να αναδείξει σε βάθος τις παραμέτρους εκείνες που εμποδίζουν τους μετανάστες να έχουν πρόσβαση στους μηχανισμούς ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία. Η βασική παράμετρος αυτών των εμποδίων πηγάζει ξεκάθαρα¹⁹ από τις σοβαρές και ανυπέβλητες δυσκολίες στη διαδικασία νομιμοποίησης των μεταναστών και τις συνέπειές τους. Όμως ακόμη και αυτή η νομιμοποίηση εμφανίζεται εξαιρετικά ανεπαρκής και αμφίβολη για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

3. Η επίδραση της νόμιμης διαμονής στην ένταξη στην αγορά εργασίας και στις διαδικασίες ενσωμάτωσης των μεταναστών: αποτελέσματα της έρευνας πεδίου

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε την ταυτότητα του πληθυσμού που ρωτήθηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας και την επίδραση της νομιμοποίησης μέσα από τη σύγκριση των δύο πληθυσμών με τίτλο και χωρίς τίτλο διαμονής στη χώρα.

Η ταυτότητα του πληθυσμού

Η κατανομή του δείγματός μας, μεταξύ των δύο φύλων είναι 61,5% άνδρες και 38,5% γυναίκες. Όσον αφορά στην ηλικία τους οι περισσότεροι ανήκουν στις

¹⁸ ΟΚΕ, 2005, "Γνώμη της ΟΚΕ επί του σχεδίου νόμου περί εισόδου, διαμονής και κοινωνικής ένταξης υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια", *Γνώμη της ΟΚΕ*, αρ. 133.

¹⁹ Βλ επίσης τα αποτελέσματα της έρευνας στο Δημουλάς Κ. Παπαδοπούλου Δ., (επιμ και επιστ. ευθ.) 2005, Μορφές κοινωνικής ένταξης των οικονομικών μεταναστών στην περιφέρεια Αττικής, Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, www.inegsee.gr.

παραγωγικότερες ηλικιακές ομάδες : το 11,7% είναι 19 – 24 ετών, το 19,8% είναι 25 – 29 ετών, το 18,9% είναι 30 – 34 ετών, το 15,3% είναι 35 – 39 ετών, το 14,4% από 40 – 44 ετών. Οι υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες δεν συγκεντρώνουν αξιόλογα ποσοστά.

Άγαμοι είναι το 33,0% του δείγματός μας, παντρεμένοι με παιδιά το 42,6%, παντρεμένοι χωρίς παιδιά το 12,2% και διαζευγμένοι με παιδιά το 5,2%. Αναφορικά με την κατάσταση του νοικοκυριού, το 70,5% είναι παντρεμένοι με παιδιά που ζουν μαζί τους, σε ποσοστό 11,4% είναι ο σύζυγος με παιδιά σε άλλη χώρα, για το 6,8% τα παιδιά ζουν σε άλλη χώρα, ενώ τέλος το 6,8% του δείγματός μας συμβιώνει με τους γονείς του.

Από τους 75 μετανάστες που δήλωσαν ότι έχουν παιδιά, η μεγάλη τους πλειοψηφία έχει μόλις 1 – 2 παιδιά (88,9%). Το 9,5% έχει 3 παιδιά ενώ τέλος το 1,6% έχει 4 παιδιά.

Ιστορικό καταγωγής και εθνικότητας

Το 39,3% γεννήθηκε στην Αλβανία, το 32,5% στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, το 16,2% στις χώρες της Ασίας. Σε μικρότερα ποσοστά ακολουθούν οι χώρες της Αφρικής (9,4%) καθώς και των υπόλοιπων βαλκανικών χωρών και της Τουρκίας (2,6%). Επίσης, το 52,5% μεγάλωσε σε πόλη, το 12,1% σε επαρχία ενώ το 35,3% μεγάλωσε σε χωριό.

Την αλβανική εθνικότητα έχει το 38,5%. Εθνικότητα από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης το 29,9%, εθνικότητα χωρών της Ασίας το 16,2%, εθνικότητα χωρών της Αφρικής το 9,4% και την ελληνική εθνικότητα το 3,4%. Αντίστοιχα Αλβανική ιθαγένεια έχει το 39,3%, ιθαγένεια από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης το 30,8%, από χώρες της Ασίας το 16,2%, από χώρες της Αφρικής το 9,4% και ελληνική ιθαγένεια το 1,7%.

Ιστορικό διαμονής στην Ελλάδα και Νομιμοποίηση

Το 6,0% ήρθε στην Ελλάδα πριν από το 1990, το 20,5% από το 1991 – 1995, το 29,9% από το 1996 – 2000 και το 43,6% από το 2001 και έπειτα. Επίσης, το 59,1% μένει συνεχόμενα στην Ελλάδα από τότε που ήρθε για πρώτη φορά. Αυτοί που δεν έμειναν συνεχόμενα στην Ελλάδα έφυγαν κυρίως για διακοπές ή άλλες υποχρεώσεις (40,9%). Επίσης, το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων ήρθε κατευθείαν στην Ελλάδα (78,7%). Υπέρ της σταθερής και διαρκούς παρουσίας των μεταναστών στην

Ελλάδα συνηγορεί το γεγονός ότι το 86,9% έχουν αλλάξει μόλις μια χώρα διαμονής, το 7,1% δύο χώρες ενώ το 3,0% τρεις χώρες.

Σημαντικά προβλήματα παρατηρούνται ωστόσο στο καθεστώς της παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα. Το 56,3% δηλώνει ότι έχει άδεια διαμονής ενώ το 43,8% δεν διαθέτει κανένα έγγραφο.

Χαρακτηριστικά εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης

Ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο των ερωτηθέντων μεταναστών, το 24,8% διαθέτει απολυτήριο δημοτικού, το 35,9% απολυτήριο λυκείου και το 29,1% πτυχίο ΑΕΙ ή Ανώτατης Τεχνικής Εκπαίδευσης. Στο ερώτημα εάν συμμετείχαν σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης στην Ελλάδα, η συντριπτική πλειοψηφία απαντά αρνητικά (84,7%).

Στη συνέχεια, πάλι η συντριπτική πλειοψηφία απαντά ότι γνωρίζει την ελληνική γλώσσα (92,9%). Συγκεκριμένα ως προς το βαθμό γνώσης της, το 34,6% απαντά ότι τη γνωρίζει καλά, το 30,8% τη γνωρίζει πολύ καλά, το 26,0% μέτρια ενώ το 8,7% τη γνωρίζει σε αρχικό στάδιο. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι οι μετανάστες που ζουν σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Ιωάννινα αντίστοιχα γνωρίζουν ικανοποιητικά την ελληνική γλώσσα.

Χαρακτηριστικά απασχόλησης

Η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών δηλώνει ότι σε γενικές γραμμές εργάζονται. Στην ερώτηση «την προηγούμενη εβδομάδα εργαστήκατε έστω και μια ώρα ;» το 84,3% των ερωτηθέντων απάντησε ΝΑΙ και το 15,7% απάντησε ΟΧΙ. Ο πληθυσμός που απάντησε ότι δεν εργάστηκε ούτε μια ώρα (18 άτομα) εξηγεί τους λόγους ως εξής : το 33,2% λόγω μικρού διαστήματος παραμονής στην Ελλάδα, το 11,1% λόγω έλλειψης επίσημων εγγράφων καθώς και μη γνώσης της ελληνικής γλώσσας, ενώ σε πολύ μικρότερα ποσοστά δηλώνουν ότι απολύθηκαν, είναι άνεργοι καθώς και δυσκολίες στην ανεύρεση εργασίας. Αυτοί που απάντησαν ότι δεν εργάζονται, στη μεγάλη τους πλειοψηφία (83,3%) δηλώνουν ότι δεν λαμβάνουν επίδομα ανεργίας. Επίσης, η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών 75,0% δηλώνει ότι εργάζεται με πλήρη απασχόληση, ενώ το 25,0% με μερική απασχόληση.

Παράλληλα, στην ερώτηση «ποια μορφή έχει η σχέση εργασίας σας», όταν φυσικά αυτή είναι δηλωμένη, το 26,1% δηλώνει ότι η σχέση εργασίας τους είναι αορίστου χρόνου, το 23,2% απαντά ότι εργάζεται με σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου, το 33,3 απαντά ότι αναλαμβάνει να υλοποιήσει συγκεκριμένο έργο (σύμβαση έργου) ενώ το 10,1% εργάζεται με εποχιακή εργασία.

Στη συνέχεια, οι ερωτώμενοι μετανάστες δηλώνουν σε ποσοστό 82,5% ότι είναι μισθωτοί, το 13,4% ότι είναι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό.

Όσον αφορά στους ανέργους οι οποίοι βρίσκονται συνεχώς χωρίς απασχόληση, τα ποσοστά κατανέμονται ως εξής : το 57,1% δηλώνει ότι είναι χωρίς απασχόληση έως 3 μήνες, το 42,9% από 2 χρόνια και πάνω. Παρατηρείται ότι ένα σημαντικό ποσοστό των ανέργων μεταναστών δεν μένουν μεγάλο διάστημα χωρίς εργασία. Παράλληλα, πολύ σημαντικό είναι το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων μεταναστών (πάνω από δύο χρόνια).

Στο ερώτημα «ποιο είναι το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα συνεχούς επαγγελματικής δραστηριότητας τα τελευταία πέντε χρόνια», το 46% απαντά πάνω από 2 έτη, το 17% απαντά από 1 – 2 έτη, το 17% από 6 – 12 μήνες και το 11% από 3 – 6 μήνες.

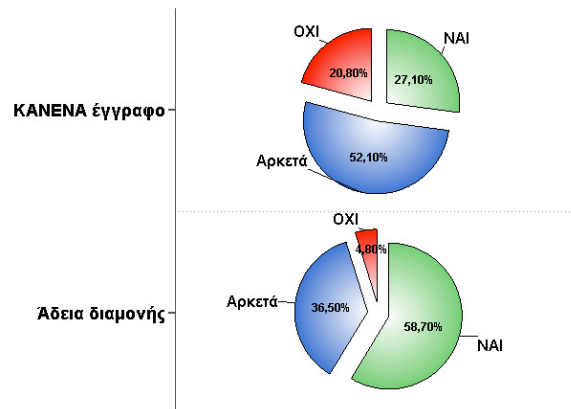
Οι περισσότεροι ερωτώμενοι μετανάστες είναι ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ. Συγκεκριμένα, το 71,6% των ερωτηθέντων απάντησε ότι είναι ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ, το 1,8% στον ΟΓΑ ενώ το 21,1% δηλώνουν ότι είναι ανασφάλιστοι. Το 77,9% των μεταναστών απάντησαν ότι το προηγούμενο διάστημα άσκησαν μια εργασία, ενώ το 22,1% απάντησαν ότι άσκησαν πάνω από μια εργασία. Από αυτούς που απάντησαν ότι άσκησαν πάνω από μια εργασία το αμέσως προηγούμενο διάστημα το 76,5% έκαναν 2 εργασίες, το 11,8% 3 εργασίες και το 11,8% 6 εργασίες.

Παρατηρείται ότι η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Ιωάννινα άσκησε μια μόνο εργασία το αμέσως προηγούμενο διάστημα, γεγονός που μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η εργασία τους, τους παρέχει μια σταθερότητα. Το 65,9% των μεταναστών δηλώνουν ότι ο / η σύζυγός τους εργάζεται στην Ελλάδα και το 34,1% ότι δεν εργάζεται. Επίσης, το 76,9% απαντούν ότι τα παιδιά τους δεν εργάζονται ενώ το 23,1% ότι τα παιδιά τους εργάζονται στην Ελλάδα.

Ο χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής συγκριτικά στους δύο πληθυσμούς

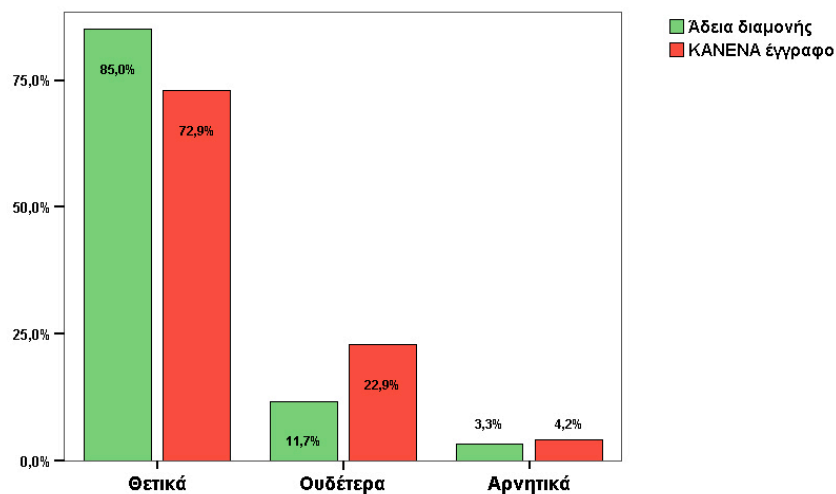
Για τους διαμένοντες επίσημα στη χώρα υποδοχής, το 58,7% φαίνεται ότι έχει προσαρμοστεί στην ελληνική κοινωνία. Αντίθετα, απ' όσους διαμένουν ανεπίσημα στη χώρα, το 27,1% έχει προσαρμοστεί στην ελληνική κοινωνία.

Έχετε προσαρμοστεί στην ελληνική κοινωνία;

Ο χρόνος παραμονής του νόμιμου και μη νόμιμου μετανάστη στην Ελλάδα επηρεάζει θετικά την προσαρμογή του στην ελληνική κοινωνία σε ποσοστό 85,0% και 72,9% αντίστοιχα.

Πως επηρεάζει ο χρόνος της παραμονής σας στην Ελλάδα την προσαρμογή σας στην ελληνική κοινωνία;

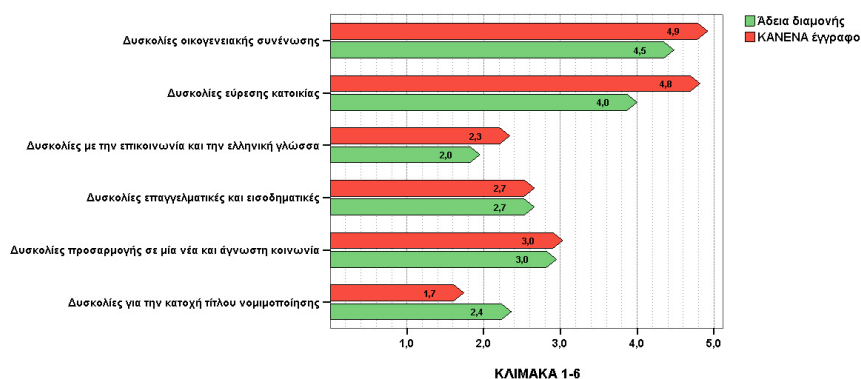
Όσον αφορά τη σπουδαιότητα των δυσκολιών που αντιμετώπισαν οι μετανάστες κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα και τις οποίες κλήθηκαν να ιεραρχήσουν, για τους νόμιμους μετανάστες προκύπτει συνολικά ότι αντιμετωπίζει δυσκολίες επικοινωνίας στην ελληνική γλώσσα δηλώνει το 50,9%, ότι αντιμετωπίζει προβλήματα για την κατοχή τίτλου νομιμοποίησης το 46%, ότι αντιμετωπίζει προβλήματα στην αγορά εργασίας το 22,9%, ότι αντιμετωπίζει προβλήματα σε μια νέα κοινωνία το 10%, δυσκολίες οικογενειακής συνένωσης το 9,7% και δυσκολίες στην εύρεση κατοικίας το 6,7%.

Για τους μη νόμιμους διαμένοντες μετανάστες στη χώρα υποδοχής η κατάσταση αποτυπώνεται ως εξής : το μεγαλύτερο ποσοστό απαντήσεων συγκεντρώνεται στις δυσκολίες για την κατοχή του τίτλου νομιμοποίησης (55,3%), ακολουθούν οι δυσκολίες στην ελληνική γλώσσα (27,3%), στην αγορά εργασίας (17,1%), εκείνες που αφορούν στην οικογενειακή συνένωση (16,7%) και τέλος ένα πολύ μικρότερο ποσοστό αναφέρεται στις δυσκολίες ανεύρεσης κατοικίας (4,5%).

Ποιες ήταν οι κυριότερες δυσκολίες κατά την εγκατάστασή σας στην Ελλάδα;

ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΣΕ ΚΛΙΜΑΚΑ 1 ΕΩΣ 6

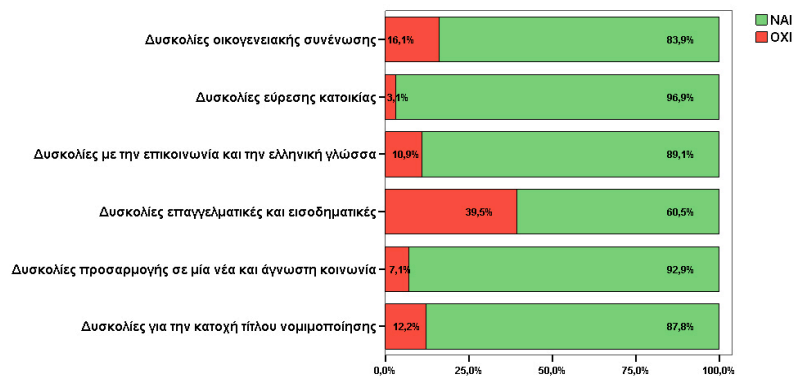
Από το 1: το πιο σπουδαίο προς το 6: το πιο ασήμαντο

Στο ερώτημα «ποιες από τις παραπάνω δυσκολίες έχουν επιλυθεί ή παραμένουν άλυτες» για τους νόμιμα διαμένοντες μετανάστες όλες οι προαναφερόμενες δυσκολίες έχουν επιλυθεί.

Ποιες από τις παρακάτω δυσκολίες έχουν επιλυθεί ;

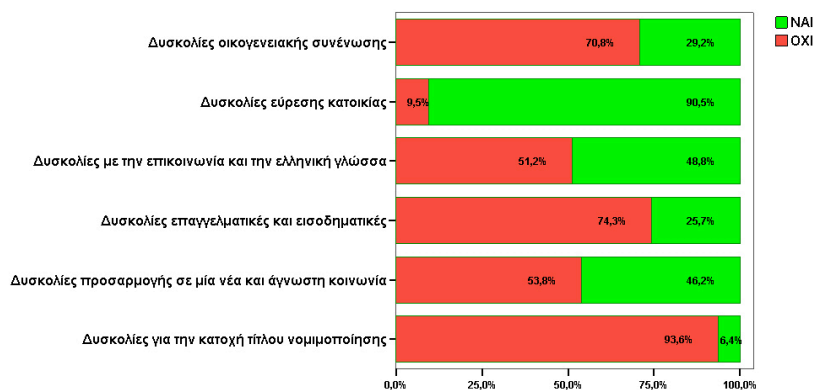
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΜΕ ΑΔΕΙΑ ΔΙΑΜΟΝΗΣ

Αντίθετα, για όσους δεν διαθέτουν κάποιο έγγραφο, οι δυσκολίες τους δεν έχουν βρει τη λύση τους και τα ποσοστά αυτών είναι ιδιαίτερα απογοητευτικά : για το 93,6% εξακολουθούν οι δυσκολίες για την κατοχή τίτλου νομιμοποίησης, για το 74,3% παραμένουν άλυτα τα προβλήματα στην αγορά εργασίας, για το 53,8% συνεχίζουν να συναντούν δυσκολίες προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία, το 51,2% αναφέρεται σε δυσκολίες με την επικοινωνία και την ελληνική γλώσσα, ενώ το 70,8% στις δυσκολίες οικογενειακής συνένωσης. Οι δυσκολίες οι οποίες έχουν επιλυθεί σ' αυτή την κατηγορία μεταναστών είναι αυτές που αφορούν στην εύρεση κατοικίας και το δηλώνει το 90,5%.

Ποιες από τις παρακάτω δυσκολίες έχουν επιλυθεί ;

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΧΩΡΙΣ ΑΔΕΙΑ ΔΙΑΜΟΝΗΣ

Για το 23,9% των ανεπίσημων μεταναστών, βασικοί παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στην επίλυση των παραπάνω δυσκολιών είναι οι περιορισμένες θέσεις απασχόλησης, το 23,9% αναφέρει ως ανασταλτικό παράγοντα τις χρονοβόρες και

απαιτητικές διαδικασίες κατά την προσφυγή τους στις δημόσιες υπηρεσίες, για το 22,5% το γεγονός ότι εξακολουθούν να παραμένουν σε ανεπίσημο καθεστώς παραμονής στη χώρα υποδοχής επιδρά αρνητικά, ενώ για το 8,5% οι δυσκολίες εντείνονται εξαιτίας της μη γνώσης της ελληνικής γλώσσας.

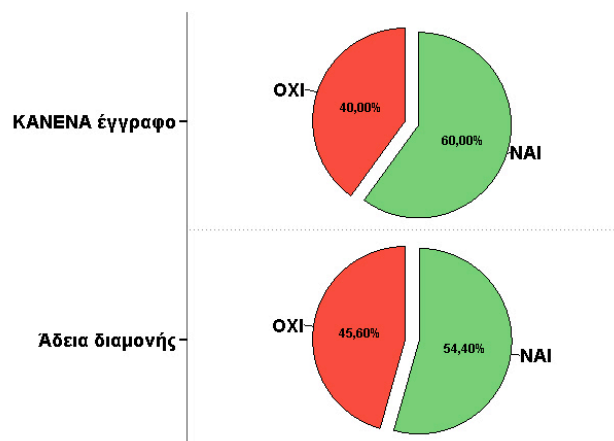
Η απασχόληση συγκριτικά στους δύο πληθυσμούς

Για το 58,3% ο τίτλος διαμονής τους βοήθησε να βρουν δουλειά. Αντίθετα, η έλλειψη κάποιου νομιμοποιητικού εγγράφου, για αυτούς που δεν διαθέτουν, δυσχεραίνει και την ανεύρεση εργασίας (71,9%), αποτέλεσμα που αναδεικνύει την επίδραση της άδειας παραμονής στην ανεύρεση εργασίας.

Ανεξάρτητα από το καθεστώς παραμονής στην Ελλάδα, οι μετανάστες φαίνεται ότι προβαίνουν στις ίδιες ενέργειες για την ανεύρεση εργασίας στην Ελλάδα, όπως μέσω ιδιωτικών γραφείων ευρέσεως εργασίας, μέσω αγγελιών εφημερίδων ή περιοδικών, μέσω συγγενών, φίλων, των σωματείων καθώς και των συλλόγων τους καθώς και άμεση επαφή με εργοδότες.

Στη συνέχεια, η πλειοψηφία των μεταναστών σε επίσημο ή ανεπίσημο καθεστώς διαμονής εργάζονται σε περισσότερες από μια εργασίες σε ποσοστά 54,4% και 60% αντίστοιχα.

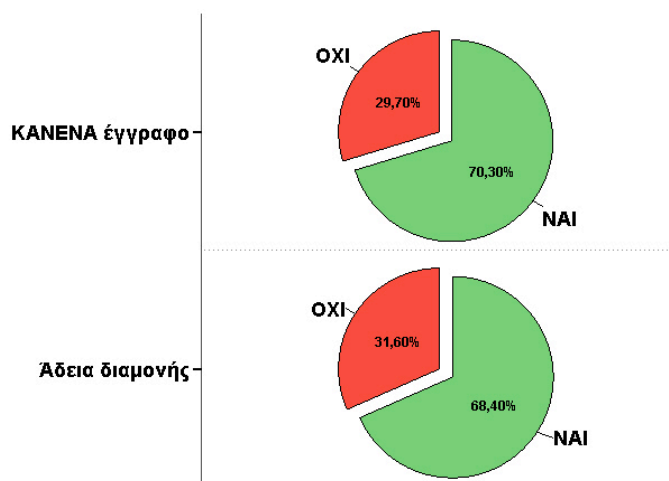
Εργάζεστε σε μία ή περισσότερες εργασίες ταυτόχρονα;

Απ' αυτούς, στους μεν νόμιμους μετανάστες, το 10% δηλώνει ότι εργάζεται με πλήρη απασχόληση και το 90% με μερική απασχόληση. Η αναλογία για τους μη νόμιμους μετανάστες είναι η εξής : το 40% απασχολείται με πλήρη απασχόληση και το 60% με μερική απασχόληση. Παράλληλα στην ερώτηση «ποια μορφή έχει η σχέση εργασίας σας» και στις δύο περιπτώσεις οι μετανάστες αναφέρουν ότι πρόκειται για μη δηλωμένη και άρα ανασφάλιστη εργασία.

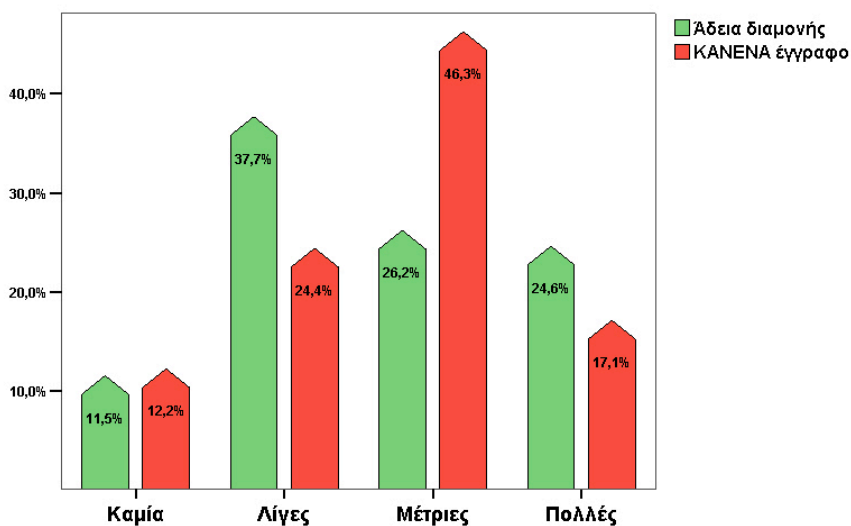
Εντύπωση προκαλούν τα ευρήματα στο ερώτημα « είστε ικανοποιημένοι από την απασχόλησή σας στην Ελλάδα» αφού οι μη κατέχοντες κάποιο νομιμοποιητικό έγγραφο απαντούν θετικά σε ποσοστό 70,3%. Μία τέτοια διαπίστωση ίσως να συνδέεται με την εκτίμηση του μετανάστη ότι η απασχόλησή του εάν και μη δηλωμένη (μαύρη εργασία) αποτελεί τη βασική πηγή επιβίωσής του στην Ελλάδα. Αντίθετα για αυτούς που έχουν νομιμοποιηθεί υπάρχει έντονη η προσδοκία για βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας, στοιχείο που τον κάνει πιο απαιτητικό σε σχέση με την ύπαρξη τίτλου. Επίσης εάν αυτή η νομιμοποίηση συνδέεται με μακροχρόνια διαμονή τότε οι αντοχές με τα χρόνια μειώνονται και εγείρουν μεγαλύτερες προσδοκίες για ουσιαστικές βελτιώσεις στην καθημερινότητα.

Είστε ικανοποιημένοι από την απασχόλησή σας στην Ελλάδα;

Παρά ταύτα, ατενίζουν συγκρατημένα το μέλλον τους καθώς στην ίδια κατηγορία, το 46,3% βλέπει μέτριες προοπτικές βελτίωσης στην Ελλάδα, το 24,4% λίγες προοπτικές βελτίωσης, το 17,1% πολλές προοπτικές βελτίωσης, ενώ το 12,2% απαντά αρνητικά.

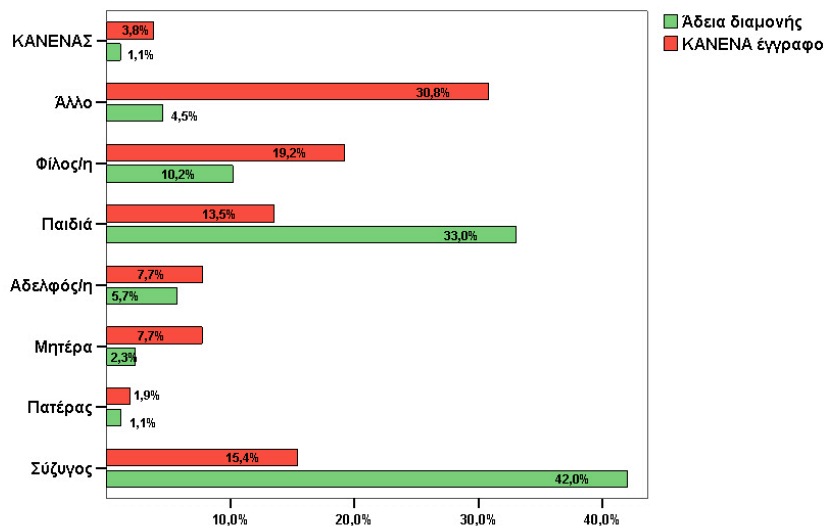
Βλέπετε προοπτικές βελτίωσης της απασχόλησής σας στην Ελλάδα;

Η οικογενειακή συνένωση

Από την έρευνα προκύπτει ότι ανάλογα με το καθεστώς παραμονής στην Ελλάδα επηρεάζεται και η δομή του νοικοκυριού. Ειδικότερα, οι νόμιμα διαμένοντες μετανάστες κατοικούν σε ποσοστό 42% με το / τη σύζυγο, το 33% μαζί με τα παιδιά, ενώ σε πολύ μικρότερα ποσοστά ακολουθούν οι περιπτώσεις συγκατοίκησης με γονείς, φίλους / φίλες. Αντίθετα, στη περίπτωση διαμονής σε ανεπίσημο καθεστώς, το 15,4% κατοικεί με το / τη σύζυγο, το 13,5% μαζί με παιδιά, το 19,2% με το φίλο / φίλη, ενώ το 30,8% επιλέγει τη μοναχική συγκατοίκηση, τη διαμονή στο χώρο εργασίας ή άλλες μορφές συγκατοίκησης (ξαδέλφια, θείες / θείους, κ.α.).

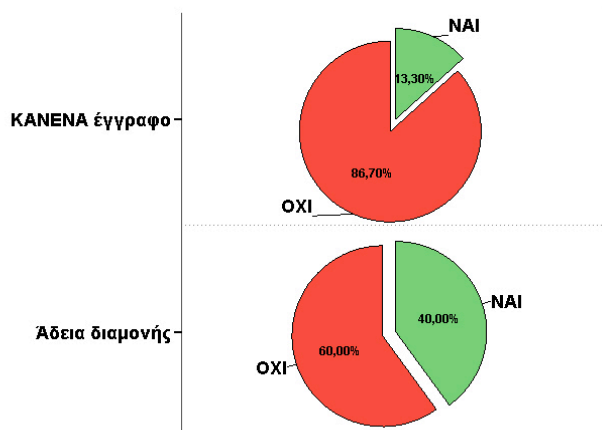
Με ποιους συγκατοικείτε;

Το 33,3% του δείγματος των επίσημων μεταναστών δήλωσε ότι η οικογένειά τους εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα αργότερα, ενώ το 9,5% δήλωσε ότι η οικογένειά τους εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα με τη δική τους άφιξη.

Το 40% του δείγματος των νόμιμα διαμενόντων πιστεύει ότι η νομοθεσία περί οικογενειακής συνένωσης τους βοήθησε να εγκατασταθούν με την οικογένειά τους στην Ελλάδα. Αντίστοιχα, το 86,7% του δείγματος των μη νόμιμα διαμενόντων απαντά αρνητικά.

Η νομοθεσία περί οικογενειακής συνένωσης πιστεύετε ότι σας βοήθησε να εγκατασταθείτε με την οικογένειά σας στην Ελλάδα;

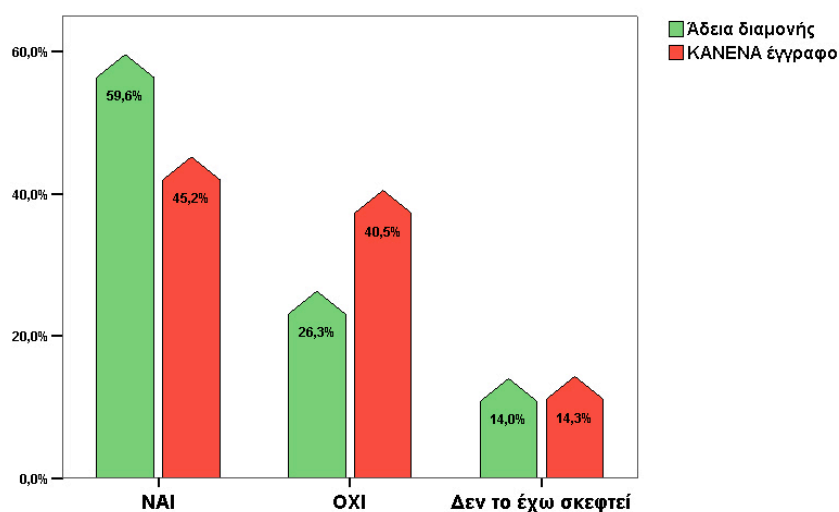

Αναφορικά με την αξιολόγηση της νομοθεσίας περί οικογενειακής συνένωσης το 76% των νόμιμα διαμενόντων τη κρίνει αρνητικά και θεωρεί ότι τούτη βαρύνεται από σοβαρά προβλήματα που θα έπρεπε να διορθωθούν σε αντίθεση με το 24% τη κρίνει θετικά. Η αντίστοιχη απόσταση των ποσοστών στην περίπτωση των μη νόμιμα διαμενόντων είναι πολύ μικρότερη καθώς το 55,6% τη κρίνει αρνητικά ενώ το 44,4% τη κρίνει θετικά. Επισημαίνοντας και οι δύο περιπτώσεις τα προβλήματα επικεντρώνονται σε προβλήματα γραφειοκρατικού χαρακτήρα, σε οικονομικού χαρακτήρα καθώς και σε εκείνα που χαρακτηρίζουν το νομοθετικό πλαίσιο αυστηρό. Επιπλέον, αναφέρονται στην αδυναμία πρόσβασης στο δικαίωμα της οικογενειακής συνένωσης καθώς και στην κακή σχέση με τις αρμόδιες δημόσιες υπηρεσίες.

Το 90% του δείγματος των νόμιμα διαμενόντων βλέπει θετικά το γεγονός ότι τα παιδιά τους φοιτούν σε ελληνικό σχολείο. Επιπλέον, η επίδοση των παιδιών για την πλειοψηφία των μεταναστών είναι καλή έως άριστη. Ως εκ τούτου, η κατοχή πιστοποιητικού διαμονής επέδρασε θετικά στην επίδοση των παιδιών τους στην πλειοψηφία των νόμιμα διαμενόντων μεταναστών.

Από την έρευνα προκύπτει ότι το 59,6% των νόμιμα εγκατεστημένων μεταναστών στην Ελλάδα κρίνει ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα που ευνοεί την νομιμοποίηση του μετανάστη.

Πιστεύετε ότι η Ελλάδα είναι μία χώρα που ευνοεί την νομιμοποίηση του μετανάστη;

Προκύπτει ότι το 33,9% των νόμιμων μεταναστών διατηρεί δεκαετή άδεια διαμονής, το 29% διατηρεί άδεια από 5 – 10 χρόνια, το 16,1% από 3 – 5 χρόνια, το

12,9% από 1 – 3 χρόνια και ακολουθούν σε μικρότερα ποσοστά οι κατέχοντες άδεια διαμονής από 6 – 12 μήνες (3,2%).

Ως εκ τούτου, η μεγάλη μάζα των ερωτώμενων μεταναστών θεωρεί ότι η απόκτηση του τίτλου παραμονής βοηθά στη βελτίωση των συνθηκών παραμονής τους στη χώρα υποδοχής (81,5%). Η βελτίωση προς το καλύτερο αναφέρεται στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην αντιστροφή αρνητικών αντιλήψεων, στο συνολικό τρόπο ζωής, στην ελεύθερη διαβίωσή τους στην Ελλάδα, καθώς και στην πρόσβαση σε υπηρεσίες και αγαθά.

Οι περισσότεροι μετανάστες αναφέρουν ότι πληροφορήθηκαν για τα έγγραφα και τις διαδικασίες έκδοσής τους από το φιλικό περιβάλλον (25,8), από κρατικό ή δημοτικό φορέα (22,6%), από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (22,6%) και τέλος από το οικογενειακό περιβάλλον (19,4%). Οι περισσότεροι μετανάστες δεν είχαν κάποια συστηματική υποστήριξη για την απόκτηση των εγγράφων τους αφού το 55,7% πήγε μόνο του για τη κατάθεση των δικαιολογητικών νομιμοποίησής του και το 21,3% συνοδευόταν από κάποιο οικογενειακό πρόσωπο. Από τους εργοδότες τους ή άλλο φιλικό πρόσωπο συνοδευόταν το 9,8%. Το 23,8% των επίσημων μεταναστών του δείγματός μας περιγράφει τη διαδικασία έκδοσης της κάρτας παραμονής ως κουραστική και χρονοβόρα, το 17,5% ως δύσκολη, το 7,9% θεωρεί ότι στην αρχή ήταν πιο εύκολη.

Ως εκ τούτου σε επίπεδο γενικών προτάσεων αναφορικά με τις διαδικασίες νομιμοποίησης, το 39,7% προτείνει την απλοποίηση των διαδικασιών. Αυτό σημαίνει ότι ανεξάρτητα από την ύπαρξη τίτλου διαμονής ένα σημαντικό μέρος του μεταναστευτικού πληθυσμού βρίσκει επαχθείς τους όρους νομιμοποίησης.

Παρατηρούμε ότι η έρευνα πεδίου αποδεικνύει τις αντιφάσεις και τις δυσκολίες της νομιμοποίησης, αλλά ταυτόχρονα και την πληθώρα των παραγόντων που υπεισέρχονται στη διαδικασία ένταξης και ενσωμάτωσης. Πρόκειται για διαδικασίες πολύ-πολικής εξέλιξης που αναδεικνύουν και την πολυπλοκότητα της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας ως προς τον τρόπο που συγκροτείται και προωθεί τα πρότυπα κοινωνικής ενσωμάτωσης. Κατά συνέπεια, είναι σημαντικό να καταγραφούν, να οργανωθούν και να πριμοδοτηθούν από τον πολιτικό κόσμο οι ασφαλιστικές δικλίδες που βοηθούν στην ενσωμάτωση του μετανάστη.

4. Συμπεράσματα: Πόσο σημαντική είναι η νόμιμη παραμονή για την ένταξη στην αγορά εργασίας και τη συνολική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα;

Η έρευνα επικεντρώθηκε στην υπόθεση ότι η νομιμοποίηση αποτελεί για το μετανάστη ένα βασικό μηχανισμό ένταξής του στην αγορά εργασίας και στη συνέχεια ενσωμάτωσης του στην ελληνική κοινωνία. Άρα, οι συνέπειες της νομιμοποίησης εξακολουθούν να παραμένουν σημαντικές παρόλο που όπως φαίνεται αποτελεί ένα δύσκολο και πολύπλοκο στόχο για ένα μεγάλο μέρος της μεταναστευτικής κοινότητας. Πολλές φορές μάλιστα, η νομιμοποίηση λειτουργεί αντιφατικά ως προς την εύρεση εργασίας, αφού θέτει τον μετανάστη σε μία ανταγωνιστική θέση σε σχέση με τον Έλληνα και τον βοηθάει να διεκδικήσει τις ίδιες μ' αυτόν θέσεις εργασίας γιατί αίρεται η τυπική βάση της ανισότητας που πηγάζει από την έλλειψη τίτλου παραμονής στη χώρα. Αυτή βέβαια η παρατήρηση δεν θα πρέπει να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες ήδη στην Ελλάδα διεκδικούν τις ίδιες ή παρόμοιες θέσεις εργασίας με τους γηγενείς πληθυσμούς. Η πραγματικότητα καταγράφεται μακριά από αυτή τη διαπίστωση. Η έρευνα φώτισε εκείνες τις παραμέτρους της ένταξης που φαίνεται να επηρεάζονται άμεσα ή έμμεσα από τη νομιμοποίηση όπως είναι η συμμετοχή στην αγορά εργασίας, η οικογενειακή συνένωση, η διάρκεια παραμονής, η εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών και ενδεχομένως, η συνολική ενσωμάτωση με την έννοια της υιοθέτησης των κοινωνικών αξιών της ελληνικής κοινωνίας.

Η ποιοτική προσέγγιση ανέδειξε κυρίως δύο θέματα: το ένα επικεντρώνει στην αντίληψη για την ένταξη μέσα από τις επίσημες μορφές εξουσίας και το δεύτερο στο ρόλο των μη κυβερνητικών οργανώσεων και των μεταναστευτικών συλλόγων στην ένταξη των μεταναστών.

Ως προς την ένταξη, σύμφωνα με τους διαμορφωτές πολιτικής, η ένταξη δεν είναι εύκολο να προγραμματιστεί : πρόκειται για μια μακρά διαδικασία, η οποία δεν είναι «γραμμική». Η ένταξη έχει πολλές πτυχές, απαιτεί ικανότητα προσαρμογής από ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερομένων, καθώς και από τους ίδιους τους μετανάστες. Υπογραμμίζουν πως η κοινωνία μας πρέπει να εξοικειωθεί με τα νέα είδη αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας και με τις νέες και ποικίλες ομάδες ανθρώπων, όπως οι μετανάστες και οι πρόσφυγες. Η ένταξη συχνά εννοιολογικά συγχέεται με

όρους αρνητικά φορτισμένους όπως αυτούς της αφομοίωσης (assimilation) και του επιπολιτισμού (acculturation), όμως είναι σημαντικό στοιχείο ότι στην αντίληψη των κυβερνώντων παίρνει μία πιο πρακτική διάσταση που στοχεύει σε κάθε μορφή συμμετοχής στους θεσμούς. Επίσης σημαντικό στοιχείο είναι η ύπαρξη καθολικής νομιμοποίησης ως στόχος των μεταναστευτικών πολιτικών στην Ελλάδα.

Η ποσοτική προσέγγιση ανέδειξε έναν πληθυσμό που είναι κυρίως ανδρικός και εντάσσεται στις παραγωγικές ηλικίες στην πλειοψηφία του (25 με 34 ετών). Η συντριπτική πλειοψηφία αποτελείται από παντρεμένους με ένα ή δύο παιδιά που ζουν μαζί τους. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι έχουν γεννηθεί στην Αλβανία και έχουν την αλβανική ιθαγένεια και εθνικότητα με δεύτερους κατά σειρά τους μετανάστες από την Ανατολική Ευρώπη. Ένα επίσης σημαντικό χαρακτηριστικό είναι ότι η πλειοψηφία έχει φτάσει στη χώρα μετά το 2001 και μένει από τότε συνεχόμενα εδώ. Αυτοί που δεν έμειναν συνεχόμενα στην Ελλάδα έφυγαν κυρίως για διακοπές. Επίσης, το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων ήρθε κατευθείαν στην Ελλάδα.

Παρόλη όμως τη σταθερότητα, σημαντικά προβλήματα παρατηρούνται στο καθεστώς της παραμονής των μεταναστών στην Ελλάδα. Ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτώμενων κάτι λιγότερο από τους μισούς δεν διαθέτουν κανένα έγγραφο. Οι περισσότεροι έχουν απολυτήριο λυκείου, με αρκετά όμως σημαντικό τον πληθυσμό που διαθέτει πτυχίο ΑΕΙ ή Ανώτατης Τεχνολογικής Εκπαίδευσης. Όμως η συντριπτική πλειοψηφία δεν έχει παρακολουθήσει προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, ενώ γνωρίζει καλά ή πολύ καλά την ελληνική γλώσσα. Επίσης η μεγάλη πλειοψηφία δηλώνει ότι εργάζεται, ενώ για αυτούς που δεν εργάζονται οι λόγοι είναι κυρίως η παραμονή μικρού χρονικού διαστήματος στην Ελλάδα και όχι η έλλειψη νόμιμων τίτλων διαμονής στη χώρα. Επίσης, η πλειοψηφία των μεταναστών εργάζεται με πλήρη απασχόληση με σχέσεις εργασίας αορίστου χρόνου. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι μετανάστες είναι ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ. Παρατηρείται επίσης, ότι η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Γιάννενα άσκησε μια μόνο εργασία το αμέσως προηγούμενο διάστημα, γεγονός που μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η εργασία τους παρέχει μια σταθερότητα.

Το κριτήριο του τίτλου διαμονής ή μη τίτλου διαχωρίζει όμως τα αποτελέσματα όλης της υπόλοιπης ανάλυσης με τέτοιο τρόπο ώστε φαίνεται να επηρεάζεται καθολικά η οικογενειακή συνένωση και λιγότερο το καθεστώς απασχόλησης. Πολύ περισσότερο προσαρμοσμένοι στην ελληνική κοινωνία δηλώνουν αυτοί που έχουν

τίτλο σε σχέση με αυτούς που δεν έχουν. Και ενώ για την πλειοψηφία ο τίτλος βοήθησε στην εξεύρεση εργασίας και όταν δεν υπήρχε τίτλος εμπόδιζε στην εύρεσή της, δεν φαίνεται ωστόσο να βοήθησε στην αλλαγή εργασίας, στην ικανοποίηση από την εργασία και στη δημιουργία αισιόδοξης αντίληψης για την προοπτική της εργασίας τους. Ως προς την οικογενειακή συνένωση, από την έρευνα προκύπτει ότι ανάλογα με το καθεστώς παραμονής στην Ελλάδα επηρεάζεται άμεσα και η δομή του νοικοκυριού. Η σχέση είναι αμφίδρομη αφού ο νόμος επιτρέπει την οικογενειακή συνένωση στις περιπτώσεις που υπάρχει νόμιμος τίτλος διαμονής και η ύπαρξη τίτλου αντιστρόφως προωθεί την οικογενειακή συνένωση. Άρα είναι αναμενόμενο ότι αυτοί που επωφελούνται περισσότερο από τις διατάξεις της νομοθεσίας είναι αυτοί που έχουν ήδη νομιμοποιηθεί. Ως προς την επίδραση στη δεύτερη γενιά, η συντριπτική πλειοψηφία των νόμιμα διαμενόντων βλέπει πολύ θετικά το γεγονός ότι τα παιδιά τους φοιτούν σε ελληνικό σχολείο και μάλιστα φαίνεται ότι ο τίτλος διαμονής δημιούργησε μία ασφάλεια που εξαργυρώνεται με καλές επιδόσεις στα μαθήματα.

Ως προς τη συνολική αποτύπωση της νομιμοποίησης στην ενσωμάτωση, από την έρευνα προκύπτει ότι περισσότεροι από τους μισούς των νόμιμα εγκατεστημένων μεταναστών στην Ελλάδα κρίνει ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα που ευνοεί την νομιμοποίηση του μετανάστη. Η μεγάλη μάζα των ερωτώμενων μεταναστών θεωρεί ότι η απόκτηση του τίτλου παραμονής βοηθά στη βελτίωση των συνθηκών παραμονής τους στη χώρα υποδοχής. Η βελτίωση προς το καλύτερο αναφέρεται στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην αντιστροφή αρνητικών αντιλήψεων, στο συνολικό τρόπο ζωής, στην ελεύθερη διαβίωσή τους στην Ελλάδα, καθώς και στην πρόσβαση σε υπηρεσίες και αγαθά. Όμως το ένα τρίτο των ερωτώμενων περιγράφει τη διαδικασία έκδοσης της κάρτας παραμονής ως κουραστική και χρονοβόρα. Και τέλος, σε επίπεδο γενικών προτάσεων αναφορικά με τις διαδικασίες νομιμοποίησης, πάνω από το ένα τρίτο προτείνει την άμεση απλοποίηση των διαδικασιών.

Παρατηρούμε ότι τα αποτελέσματα διακρίνονται από αρκετές αντιφάσεις. Σε γενικές γραμμές, η νομιμοποίηση βοηθάει στην ένταξη, χωρίς όμως να αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα, όμως βοηθάει αναμφισβήτητα καθοριστικά στην ενσωμάτωση. Κι αυτό γιατί ευνοείται ιδιαίτερα η οικογενειακή συνένωση και η συμμετοχή των παιδιών στο ελληνικό σχολείο με αποτέλεσμα την υιοθέτηση ευρύτερων αξιών της ελληνικής κοινωνίας (εκπαίδευση, αγορά σπιτιού στην Ελλάδα, μόνιμη εγκατάσταση).

Όμως, ως προς την ένταξη στην αγορά εργασίας τα αποτελέσματα είναι αντιφατικά και οξύμωρα. Οι μετανάστες εργάζονται, είτε είναι νομιμοποιημένοι είτε όχι, σε δουλειές που δεν είναι δηλωμένες και που χαρακτηρίζονται, όταν είναι περισσότερες της μίας, από το καθεστώς της μερικής απασχόλησης. Επίσης βρίσκουν συνήθως δουλειά με τον ίδιο τρόπο ανεξάρτητα από το καθεστώς νομιμότητας, εργάζονται λίγο πολύ στις ίδιες εργασίες με πλήρη απασχόληση για όλους, με ασφαλιστικό φορέα το ΙΚΑ (όταν είναι δηλωμένη η δουλειά τους) και χρησιμοποιούν τα ίδια μέσα για να επιβιώσουν. Εάν και όλοι παραδέχονται ότι η νομιμοποίηση βοηθάει στο να βρουν δουλειά, στην πράξη η νομιμοποίηση φαίνεται ότι αποτελεί την ασφαλιστική δικλείδα για να μην χάσουν τη δουλειά τους. Με την έννοια αυτή, η νομιμοποίηση φαίνεται να βοηθάει περισσότερο στη συνολική οργάνωση της καθημερινότητας του μετανάστη, γεγονός που λειτουργεί θετικά στη χάραξη μακροπρόθεσμων σχεδίων και στρατηγικών συμμετοχής του στον εκσυγχρονισμό.

Μία τελευταία παρατήρηση σχετίζεται πρωτίστως με την οδυνηρή εξέλιξη των διαδικασιών ενσωμάτωσης οι οποίες τα τελευταία πέντε χρόνια, μετά τη βαθιά και ανατρεπτική κρίση, τόσο σε επίπεδο εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό, έχουν δυσκολέψει κυρίως στο επίπεδο της απασχόλησης. Η αλματώδης άνοδος της φτώχειας και της ανεργίας τα τελευταία πέντε χρόνια, οδήγησαν τόσο τους ελληνικούς πληθυσμούς όσο και τους μετναστευτικούς σε μία παρατεταμένη ένδεια και οικονομική εξαθλίωση. Ιδιαίτερα για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, το σχετικό άνοιγμα της αγοράς εργασίας που χαρακτήριζε τα τελευταία είκοσι χρόνια την ελληνική περίπτωση έχει ανατραπεί εναντίον τους, με αποτέλεσμα να παύει να λειτουργεί η απασχόληση ως μηχανισμός κοινωνικής ενσωμάτωσης. Αυτό σημαίνει ότι πληθυσμοί που διέμεναν στην ελληνική κοινωνία τα τελευταία δεκά πέντε με είκοσι χρόνια, κάνοντας παιδιά και εργαζόμενοι σε ιδιαίτερους κλάδους της οικονομίας, βρέθηκαν ακόμη και ως νόμιμοι μετανάστες στην ανεργία, με αποτέλεσμα την αδυναμία να ανταπεξέλθουν σε ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Η διαπίστωση αυτή εντείνεται ακόμη περισσότερο όταν τα ίδια τα παιδιά τους, δηλαδή η δεύτερη γενιά, γεννημένη ή/και μεγαλωμένη στην Ελλάδα, βρίσκονται σε μια μόνιμη ανεργία και ανασφάλεια. Θεωρούμε ότι οι διαδικασίες ενσωμάτωσης δοκιμάζονται σκληρά μέσα από τις σημερινές συνθήκες της οικονομίας και της κοινωνίας και ότι αν μέσα στα επόμενα πέντε χρόνια δεν ασκηθούν αποτελεσματικές πολιτικές ενσωμάτωσης των πιο

ευάλωτων πληθυσμών, όπως είναι οι μετανάστες, θα υπάρξουν εκρηκτικές και μη αναστρέψιμες συνέπειες στην κοινωνική συνοχή της κοινωνίας μας. Ήδη αποτυπώνεται μία οριακή κατάσταση σε σχέση με τους ελληνικούς πληθυσμούς, οι μετανάστες αναγκαστικά βρίσκονται ακόμα πιο εκτεθειμένοι και πιο ευάλωτοι σε αυτές τις βίαιες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αλλαγές.

Πηγές-Βιβλιογραφία

- ◆ Νόμος 1991, 1975/91
- ◆ Π.Δ. 1997, 358/97 και 359/97
- ◆ Νόμος 2001, 2910/2001 (ΦΕΚ 91^Α)
- ◆ Νόμος 2005, 3386/2005
- ◆ Εγκύκλιος αριθμ.53, 09/08/2007 - «Παροχή διευκρινίσεων για την εφαρμογή των διατάξεων του ν.3386/2005 όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με τις διατάξεις του ν. 3536/2007»
- ◆ Επίσημες Εκθέσεις του Συνηγόρου του Πολίτη, 2005 και 2006

Ελληνόγλωσση

ΓΣΕΕ, 2005, *"Παρατηρήσεις ΓΣΕΕ στο σχέδιο νόμου περί εισόδου, διαμονής και κοινωνικής ένταξης υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια"*.

Δημουλάς Κ., Κριατσιώτη Β., 2007, *Υπόμνημα ΙΝΕ-ΓΣΕΕ αναφορικά με τη μετανάστευση και προτάσεις μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα.

Δημουλάς Κ., Παπαδοπούλου Δ., (επ. ευθ.), 2005, *Μορφές Κοινωνικής Ένταξης και Ενσωμάτωσης των οικονομικών μεταναστών στην Περιφέρεια Αττικής*, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Καψάλης Α., (επ.), 2008, *Αδήλωτη Απασχόληση και «Νομιμοποίηση» των μεταναστών. Η πρόκληση της μεταναστευτικής πολιτικής*, μελέτες ΙΝΕ-ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, Αθήνα.

Καψάλης Α., 2007, "Αξιολόγηση των πρόσφατων εξελίξεων στην ελληνική μεταναστευτική πολιτική", *Ενημέρωση*, ΙΝΕ/ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, αρ. 140, σελ. 2-14.

Καψάλης Α., 2005, "Ο Νόμος 3386/2005: το "νέο" θεσμικό πλαίσιο για τη μετανάστευση", *Ενημέρωση*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, αρ. 123, σελ. 2-13.

Μπάγκαβος Χ., Παπαδοπούλου Δ., Συμεωνάκη Μ, 2008, *Μετανάστευση και παροχή υπηρεσιών σε μετανάστες*, σειρά μελέτες, εκδόσεις ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Μπάγκαβος Χ. και Δ. Παπαδοπούλου, 2006, (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Gutenberg, Αθήνα.

Μπάγκαβος Χρ., Παπαδοπούλου Δ., 2003, *Μεταναστευτικές Τάσεις και Ευρωπαϊκή Μεταναστευτική Πολιτική*, σειρά μελέτες 15, εκδόσεις ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Μωϊσίδης Α., Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), 2011, *Η ενσωμάτωση των Μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Εργασία, εκπαίδευση, ταυτότητες*, Αθήνα, εκδ. Κριτική.

ΟΚΕ, 2005, "Γνώμη της ΟΚΕ επί του σχεδίου νόμου περί εισόδου, διαμονής και κοινωνικής ένταξης υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια", *Γνώμη της ΟΚΕ*, αρ. 133.

Παπαδοπούλου Δ., (επ.ευθ.), 2007, *Ενεργός Γήρανση και Ένταξη των Μεταναστών στην Αγορά Εργασίας στην Ελλάδα: Μία αξιολόγηση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση*, επίσημη έκθεση για την αξιολόγηση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, www.inegsee.gr

Παπαδοπούλου Δ., 2009, «Πρότυπα και τάσεις των ευρωπαϊκών πολιτικών ένταξης των μεταναστών», επιλεγμένα δημοσιευμένα κείμενα από το 8^ο Συνέδριο της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας, ομάδα Εργασίας «*Η Ανθρωπογεωγραφία της Μετανάστευσης και το ζήτημα της Ένταξης των Μεταναστών στις Κοινωνίες Υποδοχής*», Υπεύθυνοι Κασίμης - Παπαδόπουλος, Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, Τμήμα Γεωλογίας, 4-7 Οκτωβρίου 2007, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση.

Παπαδοπούλου Δ., 2012, *Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού και η αδυναμία πρόσβασης στα κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Τόπος.

Schnapper D, 2008, *Η Κοινωνική ενσωμάτωση. Μία σύγχρονη προσέγγιση*, για την ελληνική μετάφραση πρόλογος επιμέλεια Δέσποινα Παπαδοπούλου, Αθήνα, εκδ. Κριτική.

Συνήγορος του Πολίτη, 2006, Παρατηρήσεις που αφορούν στην "Διαδικασία νομιμοποίησης διαμονής αλλοδαπών (άρθρο 91 ν. 3386/2005)", οι οποίες εστάλησαν στις 2/01/2006 προς τα Υπουργεία Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και Δημόσιας Τάξης.

Ξενόγλωσση

Beau, St. et Pialoux, M. (2003), *Violences urbaines, violence sociale. Genèse des nouvelles classes dangereuses*, Paris, Hachette.

Boucher, M. (2000), *Les théories de l'intégration. Entre universalisme et différentialisme*, Paris, L'Harmattan.

Cours-Salies, P. et Le Lay, St. (2006), *Le bas de l'échelle. La construction sociale des situations subalternes*, Paris, Eres.

Dewitte, Ph. (dir.) (1999), *Immigration et intégration, L' état des savoirs*, Paris, La découverte.

Dupaquier, J. et Laulan, Y-M. (2005), *Immigration/Intégration. Un essai d'évaluation économiques et financiers*, Paris, L'Harmattan.

Greven-Borde, H. et Tournon, J. (2000), *Les identités en débat: intégration ou multiculturalisme?* Paris, L'Harmattan.

Henry J-R, 2001, «De la "mère -patrie" aux marges de l'Europe: Maghrébins en France: hier et demain», in *On ouvre les frontières? Chiche ! Et après ?* éditions. Harmattan, 2001.

Heran, F. (2002), *Immigration, marche du travail, Intégration*, Paris, Commissariat Général du Plan, La Documentation Française.

Heran, F. (2007), *Le temps des immigrés*, Paris, Du Seuil.

- Kozakai, T. (2000), *L'étranger, l'identité. Essai sur l'intégration culturelle*, Paris, Payot.
- Lapeyronnie, D. (2003), "Quelle intégration?", in B. Loche et Ch. Martin (dir.), *L'Insécurité dans la ville. Changer de regard*, Paris, pp. 91-99.
- Lapeyronnie, D. (1993), *L'individu et les minorités. La France et la Grande-Bretagne face à leurs immigrés*, Paris, PUF.
- Papadopoulou, D. (1994), *Politiques d'insertion professionnelle et intégration sociale. Les cas des immigrés et des enfants d'immigrés*, thèse du nouveau régime, EHESS, Paris.
- Reynaud, J-D. (1989), *Les règles du jeu. L'action collective et la régulation sociale*, Paris, Armand Colin.
- Sayad, A. (1991), *L'immigration, ou paradoxes de l'altérité*, Préface Pierre Bourdieu, Bruxelles, Universitaires De Boeck Université.
- Schnapper, D. (1991), *La France de l'Intégration. Sociologie de la Nation en 1990*, Paris, Gallimard.
- Schnapper, D. (1992), *L'Europe des immigrés, essai sur les politiques d'immigration*, Paris, François Bourin.
- Schnapper, D. (1998), *La relation à l'autre, Au cœur de la pensée sociologique*, Paris, Gallimard.
- Schnapper, D. (2001), *Les exclusions dans la cité*, Paris, Anthropos.
- Van Eeckhout, L. (2007), *L'immigration*, Paris, La documentation française, Odile Jacob.